

AUGUSZTINOVICS MÁRIA - MARTOS BÉLA

Augusztinovics Mária az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos tanácsadója.

Martos Béla az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos tanácsadója.

Számítások és következtetések nyugdíjreformra

A cikk a nyugdíjrendszer reformjáról fellángolt vitához szól hozzá. Sajátossága, hogy nem pusztán verbális okfejtésre támaszkodik, hanem új módszerekkel végzett számításokra. Elemzi a jelenlegi nyugdíjrendszer sajátosságait és előrevetíthető jövőbeli pályáját, majd ezek fényében, ezekhez viszonyítva vizsgálja a reform kitűzendő céljait és lehetséges opcióit. A következtetések demográfiai, makrogazdasági, társadalmi és egyéni szintű tényezők végiggondolásán alapulnak.*

Indítékok, célok, módszerek

Az Országgyűlés 1991ben hozott határozatában a nyugdíjrendszer átalakítására hárompillérű perspektívát vázolt fel: 1. egységes összegű állami alapnyugdíj; 2. munkaviszonyon és járulékfizetési kötelezettségen alapuló munkanyugdíj, 3. önkéntes kiegészítő biztosítás. A harmadik pillér keretében azóta megalakult néhány önkéntes, kölcsönös biztosítópénztár, a társadalombiztosítási első és második pillér ügyében azonban semmi sem történt. Most a nyomasztó pénzügyi hiányok hatására, az államháztartási reform keretében előtérbe került és égetően sürgősnek kiáltatott ki a nyugdíjrendszer reformja; sajnos megalapozott, évek munkáját kívánó szakmai előkészítés nélkül.

Magányos kutatóként végzett, vázlatos számításaink természetesen nem pótolhatják ezt a hiányt. Módszertani eredményeink azonban talán hasznosíthatók lesznek a reform valódi szakmai megalapozásában, számítási eredményeink pedig néhány olyan kvalitatív következtetéshez vezettek, amelyek megfontolásra ajánlhatók a fellángolt koncepcionális vitákban.

Számításaink csupán az első két pillérre vonatkoznak. A pillérek számának megjelölésekor is csak a kötelező formákat vesszük figyelembe. Az önkéntes magánbiztosítás természetesen mindenki számára nyitva álló lehetőség, de ezt éppúgy nem tekintjük a *társadalombiztosítási nyugdíjrendszer* pillérének, mint azt, ha valaki ingatlanok vagy műkincsek vásárlásával gondoskodik öregkori anyagi biztonságáról.

Egy nyugdíjrendszernek két funkciót kell betöltenie és társadalmi elfogadottsága (igazságosnak ítéltése) általában a két funkció - részben ellentmondó - követelményeinek teljesítésén alapszik.

A nyugdíjrendszer egyik funkciója, hogy *megossza* az egyének között azt a *kockázatot*, amely a korai halálban vagy a hosszú életben rejlik, hiszen ez a kockázat alapvetően befolyásolja az időskori jövedelmet megalapozó takarékoság eredményét, felhasználásának lehetőségét. Mint kockázatmegosztó közösségnek, a nyugdíjrendszernek *biztosítási elvűnek* kell lennie. Akkor tisztességes, ha szigorúan hozzákapcsolja a nyugdíjjáradékot a kereső korban fizetett járulékhöz, ha mindenkinek a kereső korban teljesített hozzájárulásától függően nyújt ellátást élete végéig. Ez a fajta igazságosság egyben *gazdasági racionalitás* is, mert ez ösztönöz nyugdíjtakarékosságra, ez védi a társadalmat az egyéni rövidlátással szemben. E kritérium alkalmazását egy régi matematikai

diszciplína - biztosítási matematika - és a hagyományosan feldolgozott statisztika - halandósági táblák - segíti elő.

A nyugdíjrendszer másik funkciója, hogy társadalmilag elfogadható mértékű és arányú időskori megélhetést nyújtson. Ki kell tehát elégítenie a *társadalmi szolidaritás* követelményét, és ez csak *újraelosztás* révén valósítható meg. A szociális elfogadhatóság mérésére azonban nem áll rendelkezésre egy szakmailag bevett eszköztár, ezért is vált e fogalom tartalmatlan és eldönthetetlen viták tárgyává. Tanulmányunkban kísérletet teszünk a nyugdíjrendszer szociális elfogadhatóságának mérésére. Abból indulunk ki, hogy a társadalombiztosítási nyugdíjrendszer egyik fontos (vagy legfontosabb?) feladata, hogy tovább folytassa azt a munkajövedelemfolyamot, amit a biztosított aktív időszakában elért; jóllehet a zárókereset és az induló nyugdíj közötti arány, a *helyettesítési ráta*, mindenkire más és más lesz, hiszen a nyugdíj nagyságát más tényezők is befolyásolják majd. Második kiinduló pontunk az, hogy a munkából származó jövedelmeknek a valóságban meglévő egyenlőtlenségét úgy tekintjük, mint aminek mértékét a társadalom elfogadta. Következésképpen a zárókeresetek egyenlőtlensége átvihető és átviendő a nyugdíjakra is. A nyugdíjrendszer szociális elfogadhatóságát tehát mérhetjük a munkajövedelmek és a nyugdíjjövedelmek egyenlőtlensége közötti különbséggel. Minél nagyobb a két egyenlőtlenség eltérése, annál kevésbé tekinthetjük a nyugdíjrendszert szociálisan elfogadhatónak. Az ideális esetben a két egyenlőtlenség megegyezik, vagy a nyugdíjaké kevéssel marad el a béreké mögött. Ezzel az elgondolással egyben szilárdabb talajra is léptünk: a jövedelmek egyenlőtlenségének mérési módszereiről sokat írtak már. (Jó összefoglalást nyújt KAKWANI, [1980]) Gyakran a szükséges jövedelemstatisztikai adatok is rendelkezésre állnak.

A biztosítás és a szolidaritás nem választható szét olyan kristálytisztán, mint sokan gondolják. A jelenlegi magyar nyugdíjrendszerben azonban - itt nem részletezhető, évtizedes fejlemények hatására - reménytelenül, áttekinthetetlenül összekeveredett a biztosítási és az újraelosztási funkció. Egyik sem teljesül elfogadhatóan, a rendszer se nem racionális, se nem igazságos. Ezért nem logikátlan a két funkció lehetőség szerinti szétválasztására irányuló törekvés - ez nyilvánul meg a kétpillérű reformra vonatkozó koncepcióban, amely az alapnyugdíjra bízna a szolidaritási, újraelosztó feladatot és a munkanyugdíjra a biztosítási funkciót. Nem vagyunk azonban meggyőződve arról, hogy ehhez valóban két, egymás mellett működő nyugdíjrendszerre van szükség. Kidolgozott módszereink és számítási eredményeink arra utalnak, hogy egy egységes társadalombiztosítási rendszerben is áttekinthetővé tehető a két funkció közötti viszony.

Még inkább vitatható, hogy célszerű-e kétpillérű megoldás esetén - a munkanyugdíjrendszert kötelező magánbiztosítással alakítani, nonprofit pénztárak vagy üzleti biztosítók kezelésébe adni. Az emellett felhozott érvek nem a nyugdíjrendszer feladataiból indulnak ki, hanem a gazdaságot kívánják a nyugdíjrendszer segítségével fellendíteni. Az elgondolás az, hogy így növekszik a megtakarítási hajlandóság, emelkedik az aggregált megtakarítási ráta, a megtakarítások megjelennek a gazdaság beruházásait finanszírozó tőkepiacokon és gazdasági növekedést indukálnak.¹

Mindenesetre arra törekedtünk, hogy számítási módszereink valamennyi opció megjelenítésére alkalmasak legyenek: egypillérű és kétpillérű reformot, az utóbbin belül felosztókirovó és tőkésített munkanyugdíjrendszert egyaránt számszerűsíteni tudjunk. Meggyőződésünk, hogy csak ilyen párhuzamos, összehasonlító vizsgálat alapján lehet megalapozott, koncepcionális következtetésekre jutni. Abból indultunk ki, hogy bármely opció esetén a reform teljesítse a következő alapvető feltételeket:

1. teremtsen közvetlen és mindenki számára átlátható, kiszámítható összefüggést az életpálya során fizetett járulék és a nyugdíjasként élvezhető járadék között;
2. ezáltal személyes anyagi érdekeltséggel ösztönözzön egyrészt a járulék befizetésére, másrészt a nyugdíjba vonulás későbbre halasztására;
3. az egyén számára biztosítson tág teret a személyes életpályák közötti különbségek által meghatározott, szabad döntésnek;
4. az új nyugdíjrendszer legyen stabil, alkalmazkodjék jól a gazdasági ciklusokhoz és a várható

demográfiai hullámzásokhoz; legyen képes önfinanszírozásra a helyesen megállapított járulékkulcsok révén.

Ha a munkanyugdíj társadalombiztosítási keretben marad, akkor mind az egy, mind a kétpillérű változatban további célként tűzhető ki, hogy a reform az életbelépésekor már megállapított nyugdíjakat is integrálja az új rendszerbe, lehetőleg azok színvonalának megváltoztatása nélkül. Ha a munkanyugdíj tőkésített magánbiztosításként valósul meg, akkor ez a cél természetesen nem tűzhető ki, ebben az esetben aligha kerülhető el a járulékfizető és a nyugdíjas társadalom évtizedekre szóló kettéhasadása "régiekre" és "újakra".

Magától értetődik, hogy valamennyi változatban a rendelkezésre álló tényadatokból indultunk ki. Számításainkat 1994 végén és 1995 elején végeztük, az 1994. évi - egyes vonatkozásokban az 1993. évi - tényadatok akkor még nem voltak ismeretesek. Úgy gondoljuk azonban, hogy a hosszú távú jövő szempontjából egykét évnyi változás nem sokat számíthat. Ennél sokkal fontosabb, hogy kidolgozott, számszerűsített reformjavaslatok hiányában az egyes reformváltozatok legfontosabb paramétereit is magunknak kellett meghatározni, többékevésbé önkényes feltevésekkel. Így aligha számíthatunk arra, hogy bármelyik változatunkat bárki is sajátjának tekintse a reformjavaslatok kidolgozását megelőző, szokásos számháborúban. Bizonyos tendenciák azonban olyan erőteljesen mutatkoznak meg, hogy valószínűleg más paraméterértékek és a részletekre vonatkozó más feltevések mellett is érvényesülni fognak.

Megfontolásaink és számításaink az *öregségi* nyugdíjrendszerre korlátozódnak. A rokkant nyugdíjasok nagy és növekvő száma súlyos probléma, de másfajta kezelést igényel. Véleményünk szerint az öregségi nyugdíjrendszer jövőjét csak tisztán, önmagában lehet reálisan megítélni.

A cikk második részében a jövő század végéig futtatott makroszimulációs számításokat mutatunk be, előbb változatlan nyugdíjrendszert feltételezve, azután reformváltozatok esetére. A szimuláció az aggregált nyugdíjkiadás és az aggregált járulékalap viszonyát vizsgálja. Célja a nyugdíjrendszer *makroszintű pénzügyi egyensúlyát* - egyensúlyhiányát - meghatározó tendenciák kikapogátása; minden olyan részletet elhanyagolunk, amely ebből a szempontból nem lehet perdöntő. A nagyon hosszú időtáv bizonyára mulatságosnak tűnik sokak szemében, pedig ugyanaz a fontos szerepe, mint az autó elejére szerelt fényszórónak: messzire kell látnunk ahhoz, hogy a következő néhány méteren jól kormányozzunk. A nyugdíjrendszer ügyeiben pedig a következő néhány méter is évtizedeket jelent.

A harmadik részben ellenkezőleg, az *egyéni nyugdíjak megállapításával*, a járadéknak és a járuléknak az egyén szintjén való összekapcsolásával, az úgynevezett nyugdíjformula kérdéseivel foglalkozunk. Megvizsgáljuk a munkajövedelmek és a nyugdíjak egyenlőtlensége közötti különbséget. Módszereket adunk a társadalmilag elfogadható egyenlőtlenség kialakítására és fenntartására, a biztosítási és az újraelosztási funkció áttekinthető és igazságos összekapcsolására, illetve szétválasztására, valamint a régi nyugdíjaknak az új rendszerbe történő integrálására.

A cikk negyedik részében a kétféle gondolat kísérletből különkülön és együtt levonható következtetéseket fogalmazzuk meg.

Makroszimuláció a jövő századra

Először bemutatjuk azt az egyszerű modellt, amely a számítások alapjául szolgált. A képleteket nem kedvelő olvasó ezt a részt átugorhatja, kivéve az utolsó bekezdéseket, ahol meghatározzuk az *effektív* és a *biztosítással korrekt járulékkulcs* fogalmát. A számítási eredményeket ugyanis elsősorban e két fogalom segítségével fogjuk bemutatni, mégpedig hosszú idősoros, fárasztó táblázatok helyett szemléletes ábrák segítségével. (Ami a formális modellleírásban definiált relatív kamattényezőt illeti, ebben a cikkben csak olyan változatokat tárgyalunk, amelyekben $u = 1$, vagyis - a gazdasági növekedés *arany szabálya* szerint - *a kamatláb mindenkor egyenlő a numérairenek választott bruttó átlagbér nominális növekedési ütemével.*) Ezután a demográfiai és a gazdasági tényezők hatását vizsgáljuk, lényegében változatlanul tartva a jelenlegi nyugdíjrendszer alapvonásait. Ezt követi majd

az egypillérû, illetve a kétpillérû reform, a rövidség kedvéért csupán egyegy változatban.

Egy egyszerű modell

A modell feladata, hogy az öregségi nyugdíjbiztosítás keresztmetszeti és hosszmetzeti egyensúly (hiány)át jellemző, aggregált mutatókat szolgáltatson, a lehető legegyszerűbb eszközökkel. Egy *naptári évben egy évjárat* átlagos nyugdíjbiztosítási jellemzői az *elemi adatok*, ennél mélyebb részletekbe nem bocsátkozunk. Az évjáratot sem nemek, sem társadalmi csoportok szerint nem részletezzük; az év eleji, év közepi és év végi állapotok közötti különbséget elhanyagoljuk.

Demográfiai alapok. A demográfiai szokástól eltérően x szel nem az életkort, hanem a születési évet jelöljük. Legyen b_x a születések száma x évben, m_{xj} az x évben született évjárat halálozási rátája j évben és T a legmagasabb megélhető életkor. Akkor az x évben született élők száma t évben

$$l_{x,t} = b_x \prod_{j=x}^t (1 - m_{x,j}) \quad x = t - T, \dots, t. \quad (1)$$

Legyen továbbá K a keresőkör első koréve és N a legalacsonyabb nyugdíjkorhatár. Akkor L_t^A az *aktív korú* népesség t évben és L_x^A az x évben született évjárat által *összesen megélt aktív korú évek száma*:

$$L_t^A = \sum_{x=t-N+1}^{t-K} l_{x,t} \quad L_x^A = \sum_{t=x+K}^{x+N-1} l_{x,t} \quad (2)$$

hasonlóan L_t^P a nyugdíjas korú népesség és L_x^P az x évben született évjárat által *összesen megélt nyugdíjas évek száma*:

$$L_t^P = \sum_{x=t+T}^{t-N} l_{x,t} \quad L_x^P = \sum_{t=x+N}^{x+T} l_{x,t} \quad (3)$$

Ezekből f_t a t évben a *keresztmetszeti*, f_x az x évben született évjáratra a *hosszmetszeti demográfiai függőségi ráta*:

$$f_t = L_t^P / L_t^A \quad f_x = L_x^P / L_x^A \quad (4)$$

Makrogazdasági környezet. Évtizedekre makrogazdasági prognózist vagy akár scenáriókat készíteni reménytelen, értelmetlen vállalkozás lenne. Ezért *numéraire*nek, számolási egységnek választjuk az aktív keresők mindenkor *nominális bruttó átlagbérét*, amelyet a *tedik naptári évre* vonatkozóan ψ_t vel jelölünk. Ha egy jövedelemáramlást ebben az egységben fejezünk ki, akkor erre a *relatív* jelzővel fogunk utalni. A numéraire jövőbeli alakulásáról semmiféle feltevésre nincs szükségünk, mert nem meghatározhatatlan vásárló erejű forintösszegeket, hanem *arányokat* kívánunk számszerűsíteni.

A hosszmetzeti kategóriák meghatározásához még a *relatív diszkontálásnak* nevezhető eljárásra is szükségünk lesz. Ezért bevezetjük a

$$\begin{aligned} \lambda_t &= \psi_t / \psi_{t-1} - 1 && \text{növekedési ütem,} \\ \varrho_t & && \text{kamatláb,} \\ u_t &= (1 + \varrho_t) / (1 + \lambda_t) && \text{relatív kamattényező} \end{aligned}$$

definíciókat. A modell leírásában bátran megtarthatnánk a relatív kamattényezőt időben változónak, a számszerűsítésnél azonban megint csak értelmetlen hosszú távú prognózisra kényszerülnénk. Ezért, a szakirodalomban általános szokással összhangban, bevezetjük a modell egyetlen *stacioner feltevését*:

$$u_t = u \quad \text{minden } t\text{-re.} \quad (5)$$

Tekintsük egy $t-n$ -ben lezajlott, $\hat{y}_{t-n} = \psi_{t-n} y_{t-n}$ áramlás jelenértékét t -ben:

$$\hat{y}_{t-n}(t) = \psi_{t-n} y_{t-n} (1 + \varrho_{t-n+1}) \dots (1 + \varrho_t),$$

csak hogy

$$\psi_{t-n} = \psi_t / (1 + \lambda_{t-n+1}) \dots (1 + \lambda_t),$$

és így

$$\hat{y}_{t-n}(t) = \psi_t y_{t-n} u^n. \quad (6)$$

Ahol az \hat{y}_{t-n} az y_{t-n} relatív áramlás *relatív jelenértéke* (vagyis ψ_t ben mint egységben kifejezett jelenértéke) tben.

Elemi adatok. Az x évben született évjáratból a t évben élők $\omega_{x,t}$ hányada megy nyugdíjba, ez jellemzi a *nyugdíjba vonulási magatartást*. Átlagosan megállapított relatív induló nyugdíjuk $\pi_{x,t}$ a *helyettesítési ráta*, ez határozza meg, hogy az addigi munkajövedelemnek mekkora hányadát pótolja a nyugdíj. Ezekből az x es évjáratból *nyugdíjba vonulók száma* tben $\hat{z}_{x,t}$ és együttes *relatív nyugdíjuk* $\hat{p}_{x,t}$ ($x = t - T, \dots, t - N$).

$$\hat{z}_{x,t} = l_{x,t} \omega_{x,t} \quad \hat{p}_{x,t} = l_{x,t} \omega_{x,t} \pi_{x,t}. \quad (7)$$

Az x évben született összes nyugdíjas létszáma t évben

$$z_{x,t} = \sum_{i=x+1}^t \hat{z}_{x,i} \prod_{j=i}^t (1 - m_{x,j}) = l_{x,t} \sum_{i=x+1}^t \omega_{x,i}, \quad (8)$$

az x -es évjárat összes *relatív, illetve abszolút nyugdíja* pedig

$$p_{x,t} = l_{x,t} \sum_{i=x+1}^t \omega_{x,i} \pi_{x,i} \quad \hat{p}_{x,t} = \psi_t p_{x,t} \quad (9)$$

Vegyük észre, hogy a korábban megállapított relatív induló nyugdíjakat is a t beli ψ_t átlagbérrel szorozzuk. Ezzel a *nyugdíjak mindenkori bérindexálását* tételezzük fel, alsó és felső határok nélkül. Így változatlanul maradnak egyrészt a nyugdíjak és az átlagbér közötti, másrészt az egyéni nyugdíjak közötti arányok.

Ha $d_{x,t}$ a nyugdíjjogosultságot nem szerzett idős korúak száma, akkor az x ben született évjáratból a *korhatár feletti aktív keresők száma* tben

$$a_{x,t} = l_{x,t} - \bar{z}_{x,t} - d_{x,t} \quad x = t - T, \dots, t - N. \quad (10)$$

Legyen A_t a munkaerőpiac aktív keresők iránti igénye t évben. Akkor az x évben született évfáratból az aktív korú aktív keresők száma

$$a_{x,t} = \frac{A_{t-N+1} \sum_{x=t-T}^{t-N} a_{x,t}}{L_t^A} \quad x = t - N + 1, \dots, t - K. \quad (11)$$

A tört számlálója a munkaerőkeresletből és a nyugdíjas korú aktív keresők számából (tehát közvetve a nyugdíjba vonulási magatartásból) határozza meg a korhatár alatti aktív keresők számát. A hányados az *aktív korúak participációs rátája*, ezt az átlagot alkalmazzuk minden aktív korú évfáratra.

Az x évben született évfáratból a korhatár alatti inaktívok száma $l_{x,t} - a_{x,t}$. Ezek közül $g_{x,t}$ a "fizető" inaktívok száma, akik nyugdíjjáruelékot fizetnek (vagy helyettük fizet valaki). Ha h_t a "fizető" inaktívok átlagos (tényleges vagy imputált) jövedelme az aktív keresők átlagbérének hányadaként, akkor az x év évfárat teljes *relatív, illetve abszolút járulékalapja* tben ($x = t-T, \dots, t-K$):

$$q_{x,t} = a_{x,t} + h_t g_{x,t} \quad \hat{q}_{x,t} = \psi_t q_{x,t} \quad (12)$$

Aggregátumok és egyensúly(hiány). A keresztmetszeti aggregátumok egyszerű összegzéssel adódnak, a hosszsmetszeti (életpálya menti) aggregátumok számításához pedig a (6) példát hasznosítjuk.

$$\hat{P}_t = \psi_t \underbrace{\sum_{x=t-T}^{t-N} P_{x,t}}_{P_t} \quad \hat{P}_x = \psi_{x+T} \underbrace{\sum_{t=x+K}^{x+T} P_{x,t} u^{t-x}}_{P_x} \quad (13)$$

\hat{P}_t az *abszolút* és P_t a *relatív aggregált nyugdíjkiadás* tben. \hat{P}_x az x év évfárat *abszolút* és P_x a *relatív életnyugdíja* (az élet során élvezett összes nyugdíjának jelenértéke az életpálya végén).

$$\bar{Q}_t = \psi_t \underbrace{\sum_{x=t-T}^{t-K} q_{x,t}}_{Q_t} \quad \bar{Q}_x = \psi_{x+T} \underbrace{\sum_{t=x+K}^{x+T} q_{x,t} u^{t-x}}_{Q_x} \quad (14)$$

\bar{Q}_t az *abszolút* és Q_t a *relatív aggregált járulékalap* tben, \bar{Q}_x illetve Q_x pedig az x ben született évfárat járulékalapként szolgáló *abszolút, illetve relatív életjövödelme* (az életpálya során élvezett összes jövödelem jelenértéke a pálya végén).

Adatván a nyugdíj és a járulékalap, az egyensúly vagy annak hiánya az alkalmazott *járulékkulcstól* függ. Nyilvánvaló, hogy a nyugdíjalap *bevételekiadási egyenlege* tben a kulccsal szorzott járulékalap és az aggregált nyugdíjkiadás különbsége; az x ben született évfárat *hagyatéka* pedig ugyancsak a mindenkor kulccsal szorzott járulékalap és a nyugdíj jelenértékének különbsége az életpálya végén. Ezeket sokféle változatban, önkényesen választott járulékkulcsokkal számolgathatnánk. Sokkal világosabb képet kapunk azonban egy nyugdíjrendszer makroszintű jellemzőiről, ha meghatározzuk az időben változó μ_t *effektív* járulékkulcsokat, amelyek mindig keresztmetszeti egyensúlyt (zérus egyenleget) biztosítanak, illetve azt az időben állandó μ_x *biztosítasilag korrekt* kulcsot, amely egy adott évfáratra hosszsmetszeti egyensúlyt (zérus hagyatékot) hozna létre:

$$\mu_t = P_t/Q_t, \quad \mu_x = P_x/Q_x \quad (15)$$

Az effektív és a biztosítással korrekten járulékkulcs szintetikus jellemzője minden nyugdíjrendszernek, hiszen valamennyi figyelembe vett paramétertől függ. Nem függ viszont a járulékkulcsot a gyakorlatban kialakító érdekviszonyoktól, tehát megmutatja, hogy *valóságosan, közgazdasági szempontból* mennyi aktív kori hozzájárulás szükséges - a helyettesítési rátával meghatározott színvonalú - időskori megélhetés biztosításához keresztmetszetileg, illetve hosszmetsetileg.

A demográfiai alapok

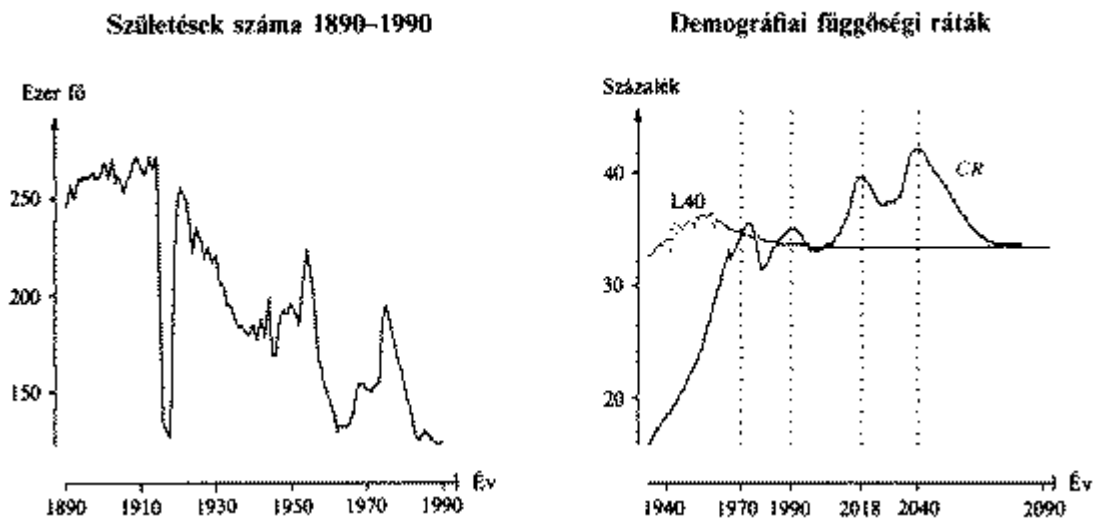
Itt csak olyan számítási változatokat fogunk bemutatni, amelyekben az 1993. évi születésszámot és korszpecifikus halandóságot a jövőre nézve változatlanul tételezzük fel. Ez persze nem prognózis, csupán a legegyszerűbb "kályha", amelytől elindulhatunk, hiszen a termékenység és a halandóság valóságos változásáról megbízható prognózist ma senki sem adhat.

A feltevés alapján a jövő század végére a népesség stacionerré válik, vagyis létszáma és korösszetétele a mai halandósági viszonyoknak megfelelő szinten stabilizálódik. Ebből következik, hogy - általában már 2070-től kezdve - a számítandó nyugdíjrendszeri mutatók is megállapodnak, valamilyen szinten állandósulnak. Ez természetesen megint csak nem prognózis, hanem a *jelenlegi születési és halandósági viszonyoknak* megfelelő színvonalak megjelenése. A jövő század első felében ettől tapasztalható eltérések, ingadozások ugyanis nem a jelenből fakadnak, hanem a múltból, a születések és a halandóság *huszadik századi történetéből*.

Közismert, a nemzetközi és hazai irodalomban bőségesen tárgyalt tény, hogy a mai korhatár szerinti nyugdíjaskorú népesség a jövő században két nagy hullámban, a 2010-es és 2030-as évtizedben, számottevően megnövekszik. Ekkor kerülnek majd nyugdíjaskorba az 1950-es években született nagy létszámú évjáratok, a Ratkógyerekek és Nyugaton a babyboomerek, illetve az 1970-es években ugyancsak nagy számban született gyermekeik. A korhatár felemelése ezen nem változtatna, csupán néhány évvel későbbre halasztaná a tetőzések időszakát.

A nyugdíjrendszerek összeomlását jövődőlő szakirodalom azt sugallja, hogy ezek a nagy létszámú évjáratok nem halmoznak fel eleget saját nyugdíjaskorukra, hiszen a felosztókirovó rendszerben csupán a mostani, alacsonyabb létszámú nyugdíjas korosztályokat kell eltartaniuk. Sajnos, ezt az állítást eddig soha nem ellenőriztem számszerűen, és magam is kinyomtatam (AUGUSZTINOVICS [1993]) - holott nem igaz, legalábbis Magyarországon biztosan nem.

A babyboom évjáratok a saját születésük közeli időköznyezetében valóban kiemelkedő számban léptek be az életbe. Csak hogy a mai nyugdíjas korosztályok nem közvetlenül előttük születtek, hanem a huszadik század első felében. Az *I. ábra* bal oldalán látható, hogy egészen 1930-ig - az első világháború 4 évét kivéve - sokkal nagyobb volt a születések száma, mint az 1950-es, illetve 1970-es évek csúcán. Ezenkívül a mai nyugdíjasok életpályájuk első felét a fiatalkori halandóság gyors javulása közepette éltek le, tehát elődeikhez képest viszonylag nagy, modern arányban érték meg a nyugdíjaskor kezdetét. Az 1960-as évek közepétől viszont a halandóság javulása megállt. A 60 éves korban várható átlagos élettartam ma gyakorlatilag ugyanannyi, mint 1960-ban volt. Röviden tehát: a mai nyugdíjasok nem kevesen, hanem *sokan vannak*, de nem azért, mert sokáig élnek, hanem mert *sokan születtek*.

A 1. ábra jobb oldalán az L40nel jelzett görbe a mindenkor 40 éves évjárat hosszmetzeti függőségi rátáját ábrázolja (minden t -re az f_{t-40} mutatót). A CRrel jelzett görbe a mindenkor keresztmetzeti rátát (f) mutatja, amely már most is magasabb, és a 21. század első háromnegyedében mindenképpen magasabb marad, mint a hosszmetzeti ráta. Magyarországon már ma is az a helyzet, amit általában csak 2010 utánra várnak: a népességben nagyobb az időskorúak aránya, mint az évjárat életpályán az időskor súlya. A mai felosztókirovó rendszerben a jelenlegi keresők átlagosan, egy főre számítva nem kevesebb, hanem *több* nyugdíjast "tartanak el", mint amennyien ők lesznek "eltartandó" korokban.

Ennek messzemenő következményei vannak a nyugdíjrendszer lehetséges átalakítása szempontjából: a keresztmetzeti effektív járulék kulcs (μ_t) jóval magasabb és a jövő század második feléig magasabb marad, mint a 45 év körüli és fiatalabb évjáratok biztosítással korrekul kulcsa (μ_x). Ha olyan nyugdíjrendszerre térnénk át, amely az aktív korúakat biztosítással korrekul mértékben terheli, akkor az előttünk álló évtizedekben ingadozó mértékű, de mindig jelentős keresztmetzeti hiányokra kellene számítani.

A gazdasági aktivitás

Érdekes röviden beszámolni legelső, elvetett számításunkról. Itt még nem a (11) képletben megadott módon határoztuk meg az aktív korú keresők számát, hanem általános szokás szerint - a participációs rátát tartottuk meg az 1993. évi szinten. Így nemcsak a nyugdíjasok, hanem az aktív keresők és az inaktívok száma is egyértelműen a demográfiai trendektől függött. Ez azonban mind közép, mind hosszú távon képtelenséget eredményezett.

Középtávon, 1993-tól 1999-ig az aktív keresők száma minden évben, folyamatosan emelkedett a demográfiai adottságoknak megfelelően, hiszen jelenleg növekszik a keresőképes korban lévő évjáratok lélekszáma. Ugyanakkor tudjuk, hogy az aktív keresők száma 1993-tól tovább csökkent, és minden valószínűség szerint legalább 1996-ig csökkenni fog.

Hosszabb távon, 2000-től kezdve viszont ebben a számításban az aktív keresők száma zuhanó repülésbe kezdett, a kritikus 2010-es évtized közepéig 3,5 millió főre csökkent, majd az évszázad közepére elérte az alig 3 millió fős mélypontot. Pedig a valóságban semmi ok nincs arra, hogy a gazdaság munkaerőfelszívó képessége a demográfiai trendet kövesse. Az aktív keresők számának nem kell csökkennie pusztán azért, mert kevesebben vannak a keresőképes korúak. Ha nagyobb lesz a munkaerőkereslet, akkor többen dolgozhatnak, kevesebben maradnak munkanélküliek.

Ez a számítás ráébresztett arra, hogy hibás egy másik, a nyugdíjreformok szakirodalmában szintén általános feltevés is: az "eltartók", vagyis a keresők számát nem határozzák meg egyértelműen a demográfiai trendek. A mai gazdaságok a mostani aktivitási ráták mellett óriási munkaerőtartalékokat hordoznak, hagynak kihasználatlanul - a fejlettek azért, mert fejlettek, az elmaradottak azért, mert elmaradottak. Ha a demográfiai adottságok miatt ez a tartalék felszívódik, ha a fiatal munkanélküliek helyett a fiatal keresők kerülnek túlsúlyba, az társadalmilag és gazdaságilag egyaránt csak előnyös lehet. Ezért a konstans aktivitási ráta egyszerű feltevését elvetettük, az itt bemutatandó változatokban nem a participációs rátából számítjuk az aktív keresők számát, hanem az utóbbit adjuk meg kívülről, a (11) képlet szerint.

Feltételeztük, hogy 1993-tól 1996-ig az aktív keresők száma évente 100 ezer fővel tovább csökken, (ma már tudjuk, hogy 1994-ben több mint 150 ezer fővel csökkent); majd 1999-ig ugyancsak évi 100 ezer fővel növekszik, amolyan "helyreállítási periódusként". A jövő századra három variánst vizsgáltunk meg, ezekben az aktív keresők száma 2000-től

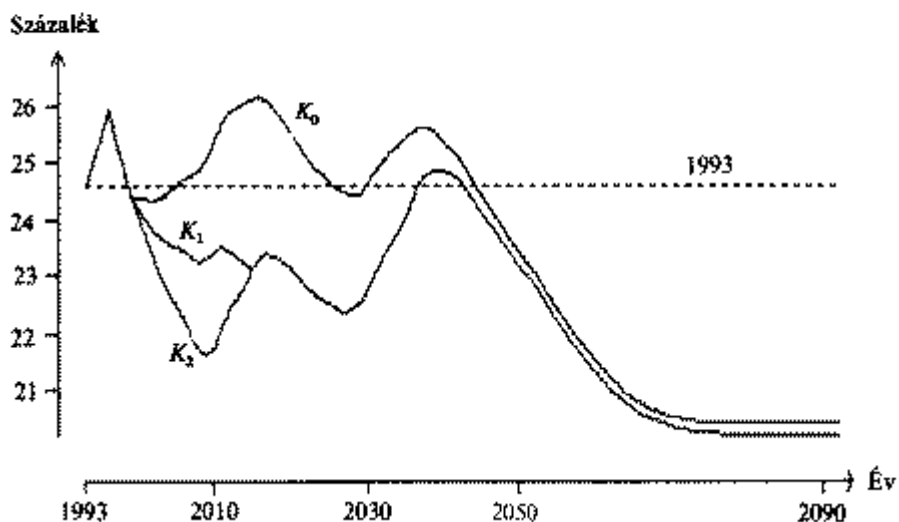
K_0 konstans marad az ismét elért 1993. évi szinten,
 K_1 évente egy százalékkal növekszik 2016-ig,
 K_2 évente két százalékkal növekszik 2010-ig.

A K_0 változatban a participációs ráta a jövő század első évtizedeiben növekszik, (hiszen csökken az aktív korúak száma), de soha nem éri el az 1985. évi 87,8 százalékot. A K_1 változat 2016-ban, a K_2 változat már 2010-ben "beleütközik" ebbe a korlátba; attól kezdve az aktív keresők számát a demográfiai adottságok szerint konstans aktivitási rátával határozzuk meg.

A nyugdíjrendszert jellemző nyugdíjba vonulási magatartást és helyettesítési rátát mindhárom változatban az 1993. évi bázisnak megfelelő szinten tartottuk. Ennek legfontosabb jellemzői, hogy 56 éves korban az évjáratok 55 százaléka, 61 éves korban pedig 95 százaléka már nyugdíjban van; ennek megfelelően a többi korévben jelentéktelen a nyugdíjba vonulók aránya. A relatív induló és átlagos nyugdíjak pedig rendkívül nivelláltak, 56 és 70 éves kor között az egyes életkorok relatív nyugdíjai alig 4-5 százalékponttal különböznek - a nyugdíjak egyenlőtlensége jóval kisebb mind a biztosításlag indokolt, mind a társadalom által elfogadható mértéknél.

2. ábra

Effektív járulékkulcsok a gazdaságiaktivitás-változatokban

Az effektív járulékkulcs alakulását a három változatban a 2. *ábra* mutatja be. Figyeljük meg, hogy

1. az 1993. évi effektív kulcs 24,6 százalék volt, mélyen a törvényes 30,5 százalék alatt. Ennek magyarázata, hogy *a*) a törvényes járulékok jelentős része nem folyt be, a kintlevőségek tovább növekedtek; *b*) még a befolyt járulékok is túlfedezték a nyugdíjkiadásokat, a többletből a Nyugdíjbiztosítási Alap nem nyugdíj jellegű ellátásokat finanszírozott a költségvetés helyett;

2. az 1996 után feltételezett "helyreállítás" során az effektív kulcs valamelyest az 1993. évi szint alá csökken, és ezt csak a pesszimista K_0 változatban éri el ismét, a demográfiailag kritikus 2010-es és 2030-as évtizedben. A 2016-ban "összeérő" K_1 és K_2 változatokban az effektív kulcs soha nem éri el a 25 százalékot;

3. a 21. század második felében, a 20. századi születési hullámok levonulása után, az effektív kulcs gyorsan csökken és 21 százalék alatt stabilizálódik.

Összefoglalóan: a törvényes 30,5 százalékot még csak meg sem közelítjük, jóllehet ezekben a változatokban a nyugdíjrendszer minden paraméterét változatlanul tartottuk. Ez azt jelenti, hogy itt valóban jelentős tartalékok vannak. A törvényes kulcs számottevően csökkenthető lenne, ha valóban befolya a törvényes járulékok, és megszűnne a nyugdíjrendszer további terhelése más területekre tartozó szociálpolitikai feladatokkal (például a munkanélküliség részleges levezetésével).

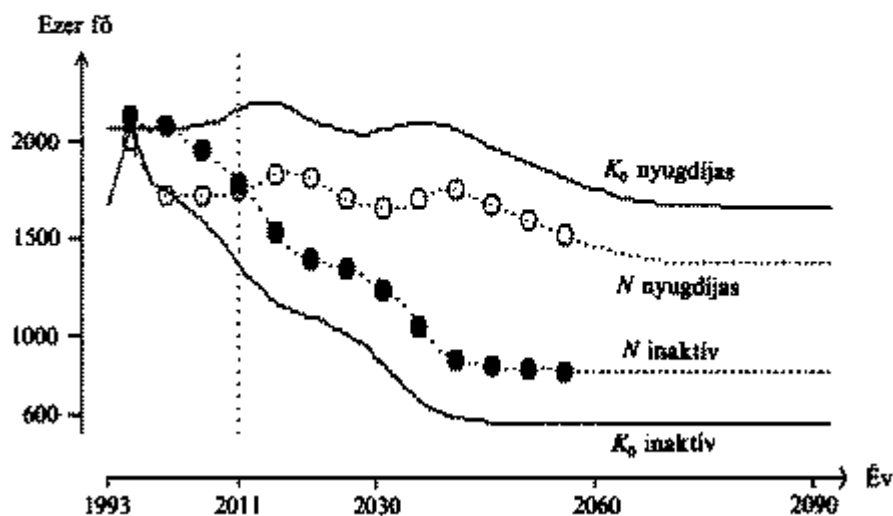
Megalapozatlanok tehát azok az állítások, amelyek szerint "ez a nyugdíjrendszer hosszú távon finanszírozhatatlan". (Erre a következtetésre jutott BOD [1992] is.) Reformra nem azért van szükség, hogy valamiféle tartós finanszírozási válságot elhárítsunk, hanem azért, hogy a rendszer funkcionális zavarait kiküszöböljük.

Ha viszont megváltozik a nyugdíjba vonulási magatartás, akár erőszakos korhatáremeléssel, akár ösztönző rendszerek bevezetésével, akkor ez visszahat a gazdasági aktivitás generációk közötti megoszlására. Hiszen, mint láttuk, a következő néhány évtizedben az aktív keresők száma a gazdaság munkaerőfelszívó képességén, a munkaerő iránti keresleten múlik, nem pedig azon, hogy hányan mennek nyugdíjba. Ha több időskorú marad munkában, kevesebb munkahely jut a fiataloknak és középkorúaknak.

Egyebek között erről az apróságról feledkeznek meg a Világbank Magyarországról szóló "Rövidkéje" (Issue Brief 12, Simulation of an Eastern European Transition, 339-341. o.) az Averting the Old Age Crisis című tanulmánykötetben (VILÁGBANK [1994]). Itt feltételezik számos más sokterápiás intézkedés mellett, hogy 1996-tól 2002-ig senki nem vonul nyugdíjba, majd minden további érvelés nélkül kinyilatkoztatják, hogy ennek következtében növekszik a GDP. Ez utóbbi természetesen csak akkor lehetne igaz, ha a magyar gazdaság jelenleg éppen munkaerőhiánnyal küzdene, és a GDP növekedésének egyetlen akadályaként a korai nyugdíjba vonulás lenne.

A korhatár ilyen vagy olyan emelésére elhangzott javaslatoknak se szeri se száma. A következmények vizsgálata érdekében a legegyszerűbb kérdést tettük fel: mi történne, ha 1996-tól 60 évre emelnék a női korhatárt? (Feltételeztük, hogy az egyéni magatartás ettől nem változik, mindenki azonnal nyugdíjba menekül, mihelyt lehet, vagyis 61 éves korban az évjártatoknak ugyanolyan hányada lesz nyugdíjban, mint most.) Mint várható, ez a megoldás szinte csodát tesz a Nyugdíjbiztosítási Alap pénzügyi egyensúlyával. A jelenleg tapasztalt hiány azonnal, már 1996-ban eltűnik, hiszen öt éven át, évente mintegy 60 ezer fővel kevesebben mennek nyugdíjba, mint eddig. Az effektív járulékkulcs 2000-re 20 százalékra csökken, és már a demográfiai szempontból kritikus időszakok is alig számíthatnak: a kulcs a legrosszabb években sem emelkedik 22,6 százalék fölé. A generációs következményeket a 3. *ábra* mutatja be.

A nyugdíjasok és a 19-60 éves inaktívak létszáma

A feltételezett foglalkoztatási mélyponton, 1996ban a 19-60 éves inaktívak létszáma eléri a nyugdíjasok számát, ami önmagában is példátlan jelenség. (Ma már tudjuk, hogy ez már 1994ben bekövetkezett.) Ez után viszont a K_0 variánsban a fiatal és középkorú inaktívak száma folyamatosan csökken - kezdetben a javuló foglalkoztatottság miatt, később pedig a demográfiai trend miatt. Ezzel szemben abban - az N jelzett változatban -, amelyben a női korhatár emelését feltételeztük, a nyugdíjasok száma néhány év alatt mintegy 300 ezer fővel csökken, a keresőkorú inaktívak száma viszont 2012ig meghaladja a nyugdíjasok számát. Az "eltartási teher" tehát egyetlen fővel sem csökken, csak nyugdíjasok helyett fiatalkorú vagy 56-60 éves "inaktívakat" kell eltartani. Előnyös ez? Célszerű ez? Ez a kérdés messze meghaladja a nyugdíjrendszer szűkebben vett problémakörét, átfogó és messze tekintő, társadalmi és gazdasági megfontolást igényelne.

Egypillérű reform

Ez a reform egységes, társadalombiztosítási jellegű, felosztókirovó nyugdíjrendszer keretében valósítja meg a biztosítási és az újraelosztási funkciót. Az egyéni nyugdíj két komponensből áll. A munkanyugdíjnak nevezhető része biztosításlag korrekt, megfelel a kétpillérű eset munkanyugdíj rendszerének. Az ehhez kapcsolódó támogatásiadózási rendszer viszont megvalósítja a kétpillérű eset alapnyugdíjrendszerének funkcióját, az újraelosztást, az egyenlőtlenségek tompítását. Az egyén mindenkor pontos információval rendelkezik arról, hogy tényleges nyugdíja hogyan tevődik össze ezekből a komponensekből.

Ezt a nyugdíjformulát és a hozzá tartozó módszertant a cikk következő része tárgyalja. Itt, a makroszintű összefüggések szempontjából csak az fontos, hogy ennek hatására hogyan alakulnak a relatív induló nyugdíjak. Az egyéni szinttől a makroszintig azzal az egyszerűsítő feltevéssel jutunk el, hogy aki egy évvel idősebb, az egy évvel többet dolgozott - ezzel az induló nyugdíjak egyenlőtlensége korszpecifikussá válik, és kezelhető az évjáratokkal operáló makroszámításban. A demográfiai és gazdasági tényezőket a K_0 variánssal azonos módon vesszük figyelembe.

Feltételezzük, hogy 2000től kezdve a nyugdíjjogosultság alsó küszöbe a betöltött 57 év - férfiakra és nőkre egyformán. Ugyanakkor megváltoznak a relatív induló nyugdíjak, és pedig egyértelműen progresszívvé válnak a nyugdíjba vonulás körülményeitől függően. Aki idősebb, tehát több járulékot fizetett és rövidebb ideig fog nyugdíjat élvezni, az nagyobb induló nyugdíjat kap - bár biztosításlag nem korrekt mértékben, mert az egyenlőtlenséget tompítja az adózási támogatási rendszer. Például 65 éves kori nyugdíjba vonulás esetén az induló nyugdíj - egyébként azonos feltételek mellett - 42

százalékkal, 70 éves korban 80 százalékkal nagyobb, mint 58 éves korban lenne.

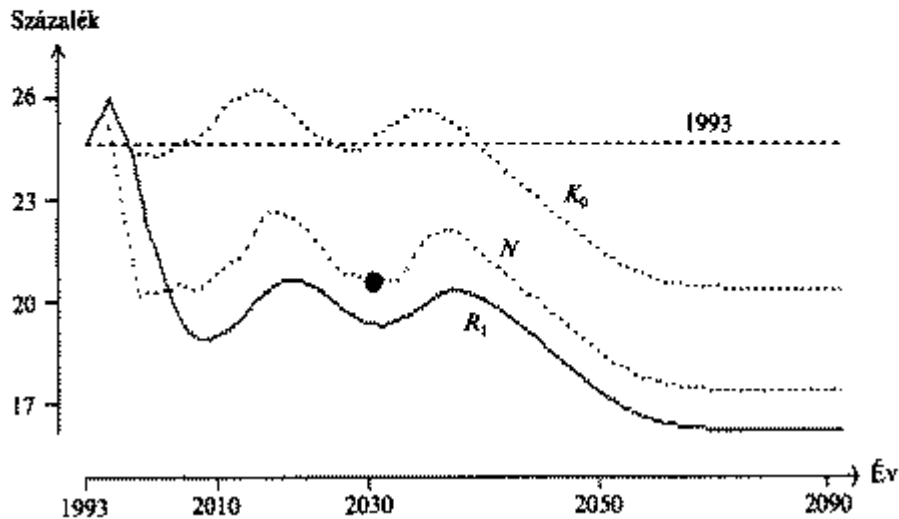
Adatván a korszpecifikus helyettesítési ráta, az *átlagos nyugdíjszínvonal* egyetlen, kívülről megadott paramétertől függ, amellyel a relatív induló nyugdíjakat "kalibráljuk". Ezt a paramétert itt úgy választottuk meg, hogy a 64 éves korban nyugdíjba vonulók induló nyugdíja legyen azonos a 64 évesek bázisbeli átlagos nyugdíjával.

Feltételezzük, hogy ennek hatására alapvetően megváltozik a *nyugdíjba vonulási magatartás*, és ezt lehetővé teszi az alsó korhatárt betöltött dolgozók munkajogi védelme. Az alsó küszöb környékén, az alacsony induló nyugdíj hatására, csak kevesen választják a nyugdíjba vonulást: 58 és 59 éves korban az évjárat 8-8 százaléka. Ugyancsak kevesen maradnak munkában 65 éves kor után: mindössze 16-17 százalék. A nyugdíjba vonulás súlya, a "korcentrum" így 62-63 éves korra tolódik. A magatartás változását természetesen fokozatosnak képzeljük. A reform évében 14 *átmeneti évjárat él*, amelynek tagjai részben már nyugdíjban vannak; a többiek lassanként, de mindenesetre másként alkalmazkodnak az új szabályokhoz, mint azok, akik már az új rendszerbe fognak "beleöregedni".

Természetesen mindez szintiszta feltevés, empirikus alapok nélkül. Egy valódi reform előkészítése során számos különböző módszerrel, többek között mikroszimulációval és széles körű közvéleménykutatással kellene valószínűsíteni a jogosultak várható reakcióját a megváltozó induló nyugdíjskálára. Az átlagos nyugdíjszínvonal pedig tetszőlegesen parametrizálható, de nem szűk látókörű fiskális megfontolások, hanem társadalmi közmegegyezés alapján, annak tudatában, hogy magasabb nyugdíjszínhez magasabb járulékkulcs tartozik.

Az alkalmazkodás fokozatos volta ellenére már a 21. század első évtizedében igen jelentősen csökken a nyugdíjasok létszáma, részben azért, mert az 56-57 éves nők nyugdíjba vonulását kizárjuk, részben pedig azért, mert kezdettől érvényesül a továbbdolgozásra irányuló anyagi ösztönzés. Figyelemre méltó, hogy 2004-től kezdve és mindvégig alacsonyabb a nyugdíjaslétszám, mint az előbb tárgyalt, nőikorhatáremelési variánsban. E két változat effektív kulcsait a 4. *ábra* mutatja be, a K_0 alapváltozattal egybevetve; az egypillérű reform görbáját R_{gy} jelöltük. Látható, hogy a megreformált, egységes nyugdíjrendszerben az effektív járulékkulcs gyorsan csökken, és a demográfiai szempontból kritikus évtizedekben is alig emelkedik 20 százalék fölé, a 21. század második felében pedig 17 százalék alatt stabilizálódik. Ez az ésszerű, ösztönző, az egyéni választási lehetőséget 57 éves kor után férfiak és nők számára egyaránt biztosító reform hosszú távon tehát "jobb" eredményt ér el, mint a durva és azonnali korhatáremelés, amely az egyéni magatartást végső soron nem befolyásolja.

Effektív járulékkulcsok. Egypillérű reform vagy a női korhatár emelése

A nyugdíjasok létszámának csökkenése természetesen ugyanolyan irányú, de még erősebb hatással van a keresőkorú inaktívok létszámára, mint a női korhatár adminisztratív felemelése; következésképpen ugyanazokat a megfontolásokat teszi indokolttá. Nem mindegy azonban, hogy itt ez csak 2000-től érvényesül, és az inaktívok létszáma soha nem haladja meg az 1996. évi csúcsot.

Kétpillérű reform

Ez a reform két, egymás mellett működő rendszerben valósítja meg az újraelosztó és a biztosítási funkciót. A szolidaritásról az alapnyugdíjrendszer gondoskodik, így nem kell adózással és támogatással tompítani a munkanyugdíjak egyenlőtlenségeit. Erről a cikk harmadik része szól bővebben. A makroszintet ugyanazzal a feltevéssel kapcsoljuk az egyéni szinthez, mint az egypillérű esetben. A demográfiai és gazdasági feltevések itt is azonosak a K_0 alapvariánssal.

Feltételezzük, hogy betöltött 65 éves kor után *mindenki alapnyugdíjat* kap, korábbi aktivitásától, jövedelmétől és minden más tényezőtől függetlenül. Az alapnyugdíj mértéke a mindenkori átlagbér 30 százaléka. Az alapnyugdíj forrása az *alpjárulék*, amelyet 19-65 éves kor között *mindenki* fizet. Ennek tulajdonképpen nincs "kulcsa" a szó szoros értelmében, hiszen nem kapcsolódik az átlagbérben kifejeződő munkajövedelemhez. Mértékét az átlagbér hányadaként kifejezve mégis valamiféle kulcsot kapunk, ezt is megvizsgálhatjuk keresztmetszetileg effektív és biztosítással korrekciós változatban.

Az alpjárulék beszedésének számos változata lehetséges. Személyes véleményem szerint igenis kívánatos lenne az egyéni, állampolgári kötelezettség. Aki jövedelem hiányában nem tud fizetni, ahelyett fizessen valaki más: a jól kereső házastárs, a hadsereg, a munkanélkülieket ellátó hivatal, végső esetben a területi önkormányzat. Ebben az esetben ugyanis a társadalom jóval érzékenyebb lenne az "inaktívok" problémájára, hiszen *itt és most* kellene nemcsak jelenbeli megélhetésükért, hanem jövőbeli nyugdíjukért is helyettük fizetni, nem lehetne ezt a terhet a majdani kereső generációkra áthárítani. Más vélemények szerint az alapnyugdíj forrását a személyi jövedelemadóból kellene biztosítani, egyrészt mert ebben fejeződné ki a generációk közötti szolidaritás, másrészt mert az szjanak megvan a jövedelemalapja és pedig ez szélesebb, mint a munkajövedelem. Végeredményben azonban az alpjárulék beszedésének módja és egyének közötti el vagy újraelosztása számításunk szempontjából közömbös mindaddig, amíg aggregált összege az említett,

alternatív mértékeknek megfelel.

Munkanyugdij az aktív keresőkre kötelező nyugdíjbiztosítás által nyújtott járadék; forrása a *munkajárulék*. A járadék igénybevételének megkezdéséről a biztosított szabadon dönt betöltött 57 éves kora után; az egyszerűség kedvéért feltételezzük, hogy 71 éves kora előtt. Az adott életkorban megállapított *induló munkanyugdij* egyéni arányai természetesen a korábban fizetett járuléktól függenek; ezek átlagaként azonban a korszpecifikus arányok *biztosításilag szigorúan korrektek*. Ebből igen erős életkor szerinti progresszió adódik: az induló munkanyugdij - egyébként azonos feltételek esetén - 66 éves korban közel kétszer, 70 éves korban pedig majdnem háromszor akkora, mint 58 éves korban lenne.

Az induló munkanyugdijak *színvonala* itt is egyetlen paraméterrel szabályozható: a *helyettesítési ráta* (a munkanyugdijnak az utolsó keresetkezéssel viszonyított aránya) 70 éves kori nyugdíjba vonulás esetén legyen 70 százalék. Így annak, aki 70 éves koráig dolgozik, az alap és a munkanyugdij összege 100 százalékos helyettesítést biztosít.

Az induló munkanyugdijak biztosításilag szigorúan korrekt volta miatt a *nyugdíjba vonulási magatartás* hosszú távon, egy beérett biztosítási rendszerben, gyakorlatilag *közömbös* a biztosító számára. (Akárhány éves korban mennek nyugdíjba az emberek, az induló nyugdíjak arányai zérus nyugdíjvagyonot biztosítanak az évjáratok végére.) Egy reform bevezetésekor viszont rövid távon nem mindegy, hogy a reform hatására sokan, vagy kevesen mennek azonnal nyugdíjba. Itt azzal számoltunk, hogy az induló nyugdíjak erős progressziója még jobban ösztönöz a továbbdolgozásra, mint az R_t variánsban. Más szóval, rövid távon igen kedvező hatást tételeztünk fel.

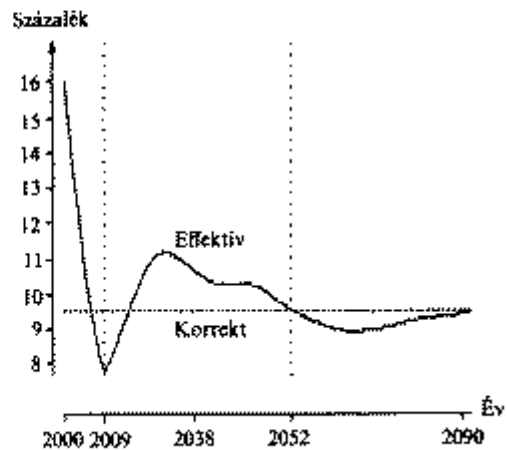
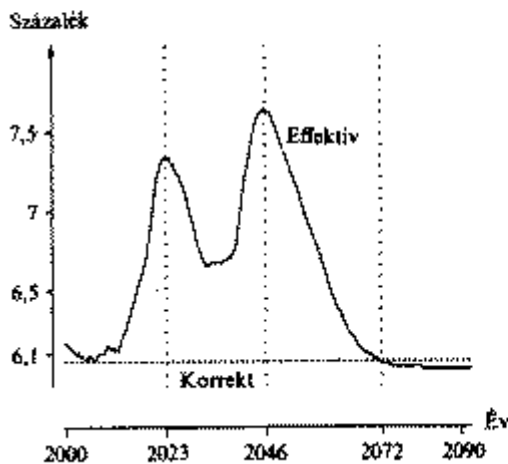
A reform 2000ben lép életbe. Az 1999ig bezárólag megállapított nyugdíjakból is alapnyugdíjjá minősítjük át a megfelelő részt, a maradékot pedig változatlan szinten, "régimunkanyugdijként" visszük tovább. Az "új munkanyugdijak" makroszintű becsléséhez feltételezzük, hogy az egyes évjáratok átlagos tagja a *pályatevékenységi ráta* arányában szerez munkanyugdij jogosultságot az új rendszerben. (Ez a ráta az évjárat által 19 és 57 éves kor között aktív keresőként megélt évek száma, az azonos életszakaszban megélt összes év számához viszonyítva.) A munkanyugdij ugyanis csupán az aktív keresők biztosítási formája, a jogosultsági arány tehát erősen függő lesz az időben változó gazdasági aktivitástól, amely különböző évjáratokat különböző módon érint.

5. ábra

Effektív és biztosításilag korrekt járulékkulcsok

Az alapnyugdíjrendszer

A munkanyugdijrendszer

Az 5. ábra bemutatja a két rendszer biztosításilag korrekt és keresztmetszetileg effektív járulékek

kulcsait. Az alapjárulék korrekt kulcsa 6,1, a munkanyugdíjé 9,5, a kettő együtt is 15,6 százalék, jóval kevesebb, mint a jelenlegi nyugdíjrendszerben adódó 21,4 százalék körüli korrekt kulcs. Ennek oka az, hogy ez a kettős rendszer összességében is a bázisbelinél alacsonyabb aggregált és átlagos nyugdíjat biztosít, hiszen az alapnyugdíj csak 66 éves kortól kezdődik, ennél fiatalabbak számára pedig a munkanyugdíj csak a bázisbeli helyettesítési ráta töredékét nyújtja.

A jövő században várható demográfiai hullámvésztermészetesen elsősorban az alapnyugdíjrendszert érinti. Mint az 5. ábrán látható, az effektív járulékkulcs két maximuma mintegy 10 évvel későbbre várható, mint a jelenlegi nyugdíjrendszerben, mivel itt csupán a 65 évesnél idősebb - és nem az 55 évnél idősebb - népesség érintett.

A társadalombiztosítási munkanyugdíjrendszerben komplex dinamika érvényesül, hiszen ez a rendszer maga is két alrendszerből áll: a magasabb "régi" (a reform előtt megállapított) és az alacsonyabb "új" (a reform után keletkező) munkanyugdíjából. Az előbbiek természetesen lassan elfogynak, az utóbbiak lassan gyarapodnak. Körülbelül 2010ig a magasabb régi nyugdíjtömeg fogyatkozása dominál, ezért az effektív kulcs meredeken csökken, ezután viszont szinte ugyanolyan meredeken emelkedik. A demográfiai hullámvész azonban ezt a rendszert sem hagyja érintetlenül: a jövő évszázad közepéig a biztosítási szempontból korrekt kulcs alkalmazása esetén jelentős keresztmetszeti hiányok keletkeznének.

Ha viszont az új munkanyugdíj tőkésített magánbiztosításként működik, akkor a régi nyugdíjaktól független, önálló életet kezd élni. Ezért tekintsük most az új munkanyugdíjrendszert önmagában. A 6. ábra bal oldalán látható, hogy a járulékbévételek a 21. század folyamán gyakorlatilag változatlan szinten maradnak, hiszen feltevésünk szerint változatlan az aktív keresők száma. A nyugdíjkiadások viszont csak lassanként növekszenek, hiszen eleinte sokkal többen vannak a járulékfizetők mint az új rendszerben nyugdíjba vonulók. Az új rendszer beérési szakaszában tehát vastkos keresztmetszeti többletek keletkeznek, jelentős vagyon halmozódik fel.

A demográfiai hatásokat persze ez a rendszer sem kerülheti el. Az ábra bal oldalán látható, hogy a két, demográfiai szempontból kritikus időszakban, sőt, a kettő között is, a folyó keresztmetszeti mérleg deficités. Az ábra jobb oldalán látható, hogy a beérési időszakban felhalmozott vagyon ezt a megrázkódtatást könnyedén elviseli: csökken ugyan, de pozitív marad és később majd újra növekszik valamelyest. Tény, hogy a beérett, tőkésített rendszerek jobban viselik a demográfiai megrázkódtatásokat, mint a felosztókirovó rendszerek. Csak két bökkenő van. Az egyik: a tőkésített rendszer is úgy viseli el a demográfiai megrázkódtatást, hogy a kritikus időszakban "dezinvesztál", azaz tőkét von ki az általa korábban táplált tőkepiacról. Ennek hatása az aggregált megtakarítási rátára pontosan ugyanolyan, mintha hiány lenne a Nyugdíjbiztosítási Alapban vagy az állami költségvetésben.²

A másik: ha az "új" munkajárulékokat a reform életbelépésétől tőkésítik, akkor a "régi" munkanyugdíjakra nincs fedezet, nincs forrás. Azokat pedig mégiscsak fizetni kell, hacsak nem a gépfegyvert vagy a gázkamrát választjuk. Aligha fizethet más, mint az állam, amely a "régi" nyugdíjasok által annak idején fizetett járulékokat a "régi" felosztókirovó rendszerben bezsebelte. Ha az állam ezért növeli az adókat, akkor megsemmisíti az alacsonyabb járulékkulcs kedvezőnek tekintett hatását. Ha ezt nem teszi, akkor el kell adósodnia. A "régi" munkanyugdíjak kifizetése miatt keletkező államadósságot is mutatja a 6. ábra jobb oldala. A szakirodalom gyakran szól a nyugdíjigérvényekben rejlő, *burkolt államadósságról* - itt ez nyílttá válik.

Az együttes eredmény természetesen negatív, hiszen ebben csapódik le az a hatás, ami a felosztókirovó rendszerben folyó hiányként mutatkozna a biztosításilag korrekt járulékkulcs mellett. Az "új" rendszerben felhalmozódó nyugdíjvagyon kisebb, mint a "régi" rendszer által generált államadósság; a gazdaságot tápláló tőkepiac nem nyer, hanem veszít, ugyanúgy, mint felosztókirovó rendszerben veszítene. Az állami költségvetés pedig sokkal többet veszít, hiszen a hitelből finanszírozott régi nyugdíjak után kamatot kell fizetnie, és ez az államadósság fennmarad akkor is, amikor a régi nyugdíjasok már régen kihaltak.

Az egyéni nyugdíjak pontrendszere

A szociálisan elfogadható rendszer

Az első részben már utaltunk rá, hogy minden nyugdíjrendszernek szükségképpen tartozéka egy olyan rész, amelyik biztosítási szempontból tisztességesen igazodik a járulékfizetéssel fedezett (szolgálati) időhöz és a járulékkirovás alapját képező keresetekhez. Ezt a részt *munkanyugdíjnak* nevezzük akkor is, ha csak számítási alapul szolgáló egyik komponense egy egypillérű rendszernek, és akkor is, ha elkülönült pillére egy többpillérűnek. A munkanyugdíjak egyenlőtlensége azonban többszörösen meghaladja a munkajövedelmek egyenlőtlenségét, hiszen a jövedelmek egyenlőtlenségére ráakódik a szolgálati idők és esetleg a várható élettartamok egyenlőtlensége is. Ezt ellensúlyozni kell, hiszen szociálisan elfogadható e rendszer csak akkor lesz, ha végül is a nyugdíjak egyenlőtlensége megközelíti a munkajövedelmekét.

Hogy minderről számszerűen is beszélhessünk, választanunk kell egy mutatószámot azok közül, amelyek a jövedelemegyenlőtlenség mérésére rendelkezésünkre állnak. ATKINSON-MICKLEWRIGHT [1992] példáját követve a *decilishányados* néven ismert mutatószámot alkalmazzuk. Rendezzük sorba az embereket jövedelmük nagysága szerint, majd vágjuk le az alsó és a felső 10-10 százalékot. E csonkított sokaság legnagyobb és legkisebb jövedelmének hányadosát nevezzük decilishányadosnak.³

Példaképpen nézzük meg, hogyan érvényesül a szociális elfogadhatóság követelménye jelenlegi rendszerünkben. Az 1992. év folyamán belépett új nyugdíjasoknak a beszámított átlagkereset szerint 2,8 volt a decilishányadosuk, az induló nyugdíjuké pedig 2,48. Ugyanebben az évben az összes (régieket és új együttesen) nyugdíjak egyenlőtlensége csak 1,8szoros volt. Tehát amíg az induló nyugdíjak még megközelítik a szociálisan elfogadható arányokat, az idő múlásával az egyenlőtlenség elfogadhatatlanul alacsonnyá válik. Ebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy bármilyen nyugdíjreformnak legalább annyira fontos feladata az, hogy fenntartsa folyamatosan a nyugdíjak szociálisan elfogadható egyenlőtlenségét, mint az, hogy az új nyugdíjak megállapításának szabályait szépen cizellálja. Az utóbbiakat egy idő után módosítani is lehet, ha aránytalanságokat szülnék, viszont egy évtizedek során rontott és *ad hoc* "javításokkal" torzított rendszerrel nincs mit tenni, úgy kell hagyni, ahogy van.

A munkanyugdíjról a (szociálisan elfogadható) végső nyugdíjra (*nyugdíjnak*, minden jelző nélkül, a továbbiakban ezt a "kézhez kapott" összeget nevezzük) többféle úton lehet eljutni. Az egyik út: a munkanyugdíj korrigálása az adók és támogatások révén. Ezt a javaslatunkat *egypillérű* rendszerként fogjuk aposztrofálni. A másik út: a munkanyugdíj mellé az állami alapnyugdíj bevezetése. Így áll elő a *kétpillérű* rendszer. Az egypillérű rendszert a kétpillérűnek egy elemével kiegészítve nyerjük a *másfél pillérű* rendszert.

Az induló nyugdíjak és a pontrendszer

A nyugdíjmegállapítás rendszerének megújítási javaslata hármassal, összefüggő célt követ:

- tegye a biztosított számára *áttekinthetővé* (már aktív biztosítottsága folyamán), hogy a biztosítás révén milyen jogosultságra tesz szert, és milyen veszteség éri, ha nem róják le a járulékot teljes jövedelme után. (Ellentétben az adófizetéssel, amihez nem fűződnek személyes érdekei.) Az új nyugdíjak átláthatósága különösen az egypillérű rendszerben fontos, ahol az egyes komponenseket nehezebb megkülönböztetni;
- a munkanyugdíjak tegyenek eleget a biztosítási *tisztesség*, a nyugdíjak a *szociális elfogadhatóság* követelményének;
- a régi rendszerről az újra való *átmenet* legyen néhány év alatt végrehajtható;
- a bevezetéskor a régi rendszer szerint nyugdíjazottak legyenek átvezethetők az újba, nyugdíjuk észrevehető megváltozása nélkül. Ne kelljen évtizedekig két párhuzamos rendszert cipelni.

Ezeknek a követelményeknek az egyidejű kielégítésére a Németországban 1992ben bevezetett pontrendszernek (ismerteti RÁCZ [1991] és RÉTI [1995]), egy "magyarított" változatát találtuk alkalmasnak. Ezt a választást magyarázza még a magyar és a német társadalombiztosítás közös történelmi (bismarcki) gyökere, valamint az Európakonform megoldás keresése is. (Európai konformitás e téren egyébként nem létezik, ahány ország, annyi rendszer. De az amerikai rendszerrel vagy a fejlődő országokra kisépült rendszerekkel összevetve a miénk mégiscsak európai.)

A pontrendszer bevezetésének feltétele, hogy sok évre visszamenőleg rendelkezésre álljon egy egyénenként azonosítható nyilvántartás a biztosítottakról, a biztosításban töltött éveikről (*szolgálati idő*) és a járulékkirovás alapjául szolgáló kereseteikről (*járulékalap*). Viszonylag szerencsésnek mondhatjuk magunkat, hogy az alapadatok 1988 óta valahol megvannak; ha lesz rá pénz, össze is lehet gyűjteni őket. És mivel a reform 2000 előtt aligha léphet életbe, addigra már tizenkét évnyi adatsorral rendelkezünk majd, amit minimálisként elfogadhatónak tartunk. A továbbiakban ezért - anticipáció nélkül, csak hogy konkrétak lehessünk - 2000. január elsejét tekintjük *Xnap*nak, a reform bevezetése időpontjának.

A keresetre és a szolgálati időre támaszkodó, a munkanyugdij alapjául szolgáló és alább taglalandó pontrendszer opcionálisan kiegészül még az *átlépő kor* (a nyugdíjazáskor betöltött életkor) számításba vételével. Ennek eszközei a *korbonus* és *kormaluspontok*. Ettől kezdve pedig az egypillérű és a kétpillérű rendszer tárgyalása kettéválik. Előbb az egypillérű rendszerrel foglalkozunk, és csak ennek teljes kifejtése után térünk rá a kétpillérűre.

Nyugdíjformulák az egypillérű rendszerben

A pontrendszer a következő - részben még definiálatlan - fogalmakra és kifejtetlen összefüggésekre támaszkodik, amelyeket a későbbiekben megmagyarázunk.

Az átlépést megelőző, az aktív biztosítási időhöz tartozó fogalmak:

- évi pont,
- nyilvántartott idő és szolgálati idő,
- életpont = $(\sum \text{évi pont}) \times (\text{szolgálati idő: nyilvántartott idő})$,
- átlépési kor és korbonus/malus (opcionális),
- munkapont = életpont \pm korbonus/malus, (de nem negatív).

Az átlépést követő, a nyugdíjas időhöz tartozó fogalmak (a formulákat lásd a *Függelékben* is).

- forintszorzó,
- munkanyugdij = munkapont \times forintszorzó,
- támogatás/jövedelemadó,
- nyugdíj = munkanyugdij \pm támogatás/adó.

Az egyén biztosítási története: évi pont és életpont

Az egyén biztosítási története akkor kezdődik, amikor a járulékkirovás. Ezután minden olyan időszakot, amikor járulékot fizettek és az egyéni járulékalapot (keresetet) nyilvántartásba is vették, *nyilvántartott időnek* tekintünk. A *szolgálati idő* ezen felül tartalmazza azt az időt is, amelyre járulékot fizettek (1988 előtt), de a járulékalapot még nem tartották nyilván.

A nyilvántartott idő minden évében a biztosított egyéni járulékalapját (keresetét) elosztjuk az azonos módon számított országos átlagkeresettel. A hányadost nevezzük *évi pontnak*. Nem részletezzük ehelyütt, hogy mi számítandó be a járulékalapba, de annyi a későbbiek miatt fontos, hogy adózás előtti keresetekre gondolunk. Nem térünk itt ki a töredékevek elszámolására sem. Az egyes biztosítottak évi pontszámát persze csak valamikor a következő év folyamán, az átlag birtokában lehet kiszámítani.

Ekkor az évi pontszámokat nyilvántartásba veszik, és írásban közlik a biztosítottnal. Ily módon mindenki számon tarthatja mennyi nyilvántartott pontja gyűlt össze. Azáltal hogy az évi kereseteket az átlagkeresethez, mint numerairehez viszonyítjuk, összeadhatóvá tesszük a különböző évek kereseteit anélkül, hogy kamatlábakkal és diszkontálással kellene bajlódnunk, hiszen egy felosztókíró rendszerben amúgy sem tőkésítik a járulékokat. A pontszámítás így eleget tesz mind az áttekinthetőség, mind a biztosítási korrektség követelményének.

Az átlépéskor az addig megszerzett évi pontokat összeadják. Azoknál, akiknek a nyilvántartott időn felül nincsen 1988 előtti szolgálati idejük is, (és egyszer majd minden új nyugdíjas ilyen lesz), az évi pontok összege kiadja az életpontok számát. Most és még sokáig azonban figyelembe kell venni az 1988 előtti szolgálati éveket is. Ezt meg lehetne tenni "minden egyes ilyen év egyegy pontnak számít" alapon is, de a biztosítási tisztesség elvéhez jobban illeszkedik az olyan eljárás, hogy az évi pontok átlagát kivetítjük a teljes szolgálati időre. Erre szolgál az *életpont* fenti formulája. Ezt szívesen helyettesítenénk más formulával, ha az 1988 előtti egyéni keresetekre jobb becslési módot találunk. (Nem foglalkozunk itt azzal az esettel, amikor valaki nyugdíjjogosultságot szerzett a múltban, de nincs kellő számú nyilvántartott éve.) A nyilvántartási, illetve a szolgálati időbe kedvezményként be lehet számítani munkaviszony nélküli (például gyermeknevelési, kiképzési) időt, ha valaki a megfelelő járulékot leperkálja.

A 2000ben nyugdíjazottaknak persze legfeljebb tizenkét nyilvántartott évük lehet. Ez a szám azután évről évre növekszik. Ha már elég nagy lesz, ajánlatos lesz a rendszert úgy módosítani, hogy az átlag kiszámításához néhány, azonos számú, legjobb és legrosszabb évet ki kelljen hagyni. Ez védené a biztosítottat és a biztosítót a katasztrófálisan rossz, illetve a kiugróan jó évek beszámításától.

Átlépési kor, várható élettartam, korbonus, munkapont

A nyugdíjkorhatárral, különösen a nőkével, olyan politikai játszódás folyik évek óta, amibe nem szeretnénk beszállni. Éppen ezért az ezzel kapcsolatos javaslataink akár figyelmen kívül is hagyhatók, a jelenlegi korhatárok továbbra is megmaradhatnak, vagy megváltoztathatók a régi módon. Ez az egyik okunk (a többiekéről később beszélünk még), hogy idevágó javaslatunkat opcionálisnak minősítsük; ha el is vetik, az még nem akadályozza meg koncepciónk többi elemének megvalósítását. Javaslatunkban sehol sincs pozitív vagy negatív egyéni diszkrimináció a nemek között, de a szociális elfogadhatóság érvényesítése inkább a nőknek kedvez.

Jelenlegi rendszerünkben a nyugdíjjogosultsághoz két küszöböt kell átlépni: a korhatárt és a minimális szolgálati idő korlátját, éspedig a kettőt egymástól függetlenül. Ezzel szemben mi azt javasoljuk, hogy ezt a két kritériumot kombináljuk egymással, alacsonyabb életkorban hosszabb szolgálati idő kelljen a jogosultsághoz. Ehhez először ki kell jelölni az átlépési kor középvértékét, legyen ez például a 64. életév, és ettől balra és jobbra az átlépés sávját, mondjuk 58 és 70 között. A középvértékhez tartozik egy minimális szolgálati idő követelmény (például 15 év), ugyanez érvényes a középvértéken túl is. A középvérték alatti, korai átlépéskor viszont a követelmény növekszik, mondjuk, hogy 3-3 évvel minden hiányzó év után. Így az *1. táblázat* mutatja a nyugdíjjogosultsághoz szükséges életkorszolgálati idő kombinációkat.

Az átlépési kor és a szolgálati idő

Átlépési életkor	Megkövetett szolgálati idő
58 alatt	(nincs átlépés)
58	33
59	30
60	27
61	24
62	21
63	18
64 vagy több	15

Ezzel azonban csak a nyugdíjjogosultság szempontjából intéztük el az átlépési kor ügyét, de nem tettük még anyagilag érdekeltté a továbbdolgozásban azt, aki már jogosulttá vált az átlépésre. Holott aki fiatalabban megy nyugdíjba, annál a remélhető nyugdíjfolyamnak (az átlépés pillanatára diszkontált) jelenértéke *ceteris paribus* nagyobb, mint azé, aki idősebben teszi ugyanezt, pusztán a hosszabb *várható élettartama* miatt is. Aki viszont elhalasztja az átlépést az nemcsak tovább fizeti a járulékot (ezt újabb évi pontok honorálják), de még le is mond egy vagy több évi nyugdíjvédelemről, és ezt a biztosítónak a biztosítási korrektség jegyében a munkanyugdíjának a felemelésével kell viszonznia. A biztosítási tisztesség azt kívánja, hogy a munkanyugdíjfolyam várható jelenértéke (például a 64. életévben) független legyen az átlépési életkortól.

Mint már említettük, javaslatunknak ezt a részét opcionálisnak, kihagyhatónak tekintjük: a biztosítási tisztességből hajlandók vagyunk ezen a ponton engedni. Így háromféle megoldás kínálkozik, és nincs kellő adatunk, hogy közülük akármelyiket is legjobbnak minősíthessük. A választék a következő:

- *figyelmen kívül hagyni az átlépési életkort* (nullaváltozat). E megoldás mellett a következő érvek hozhatók fel: 1. a továbbdolgozás ösztönzése hasznos lehet a fellendülés éveiben, de recesszióban csak növeli a munkaerőpiac túlkínálatát; 2. hiába ösztönözzük a munkavállalót, ha a munkáltató ellenérdekelt; 3. aligha lehet becslést adni az ösztönzés várható hatékonyságáról; 4. a várható élettartamok különbsége növelné a munkanyugdíjak egyenlőtlenségét, és ennek ellensúlyozására túl drasztikus támogatási és adókulcsok kellenének;

- *biztosítási szempontból korrekt mértékben figyelembe venni az átlépési kort* (korrekt változat). E megoldás mellett a fő érv: 1. legalább a munkanyugdíj maradjon elméletileg tiszta, és így a pillanatnyi politikai érdekeknek kevésbé alávethető; 2. nincs bizonyítva, hogy az egyenlőtlenség ettől kellemetlen mértékben növekedne; 3. a munkáltatókat érdekeltté lehet tenni a munkaképes öregek megtartásában, el lehet riasztani a korai nyugdíjba eröltetéstől;

- *a korrektnél kisebb mértékű bonust és malust alkalmazni* (közbülső változat). Ebben az esetben a pro és kontra érvek ugyanazok, de a jó és rossz hatások letompulnak.

A három változat hatását a 2. táblázat mutatja, ahol az évi bonus/maluspontszám tisztán jelzi az átlépési kor hatását. A korrekt változatot úgy kaptuk, hogy az egyes életkorok szükségképpen különböző korrekt pontszámait az egyszerűség kedvéért átlagoltuk, és pedig külön a bonus és külön a maluspontok hatévi átlagából indultunk ki. Így a bonus/maluspontok tisztán (előjelesen) hozzáadandók az életpontokhoz. A hatévi nyereség/veszteségszámok viszont tartalmazzák a szolgálati idő hatását is átlagosan kereső átlépő esetén.

Bónus és malus pontok

Megnevezés	Nulla	Korrekt	Közbülső
Évi bónuspont	0	4	2
Pontnyereség 64-70	6	30	18
Évi maluspont	0	-1,5	0,75
Pontvesztés 64-58	-6	-15	-10,5

Összevetve a 2. táblázat adatait azzal a ténnyel, hogy az életpontok száma zömében 15 és 70 közé esik, megítélhető, hogy a korrekt változat milyen kegyetlen. Figyeljük még meg, hogy ebben a megfogalmazásban a jutalom, illetve büntetés mértéke nem függ attól, kinek hány életpontja van. Technikailag az additív korbonus helyett kidolgozható lenne multiplikatív megoldás is (a német olyan), de az még egyértelműbben növelné az egyenlőtlenséget.

Arról azonban beszélnünk kell, hogy a korbonus/malus kulcsokat, akármekkora is egy adott pillanatban, nem tekinthetjük köbe véseteknek. Szerzett jogok sérelme nélkül e kulcsok bármikor változhatnak a munkaerőpiac állapota szerint: a föllendüléskor megemelhetők, recesszióban lecsökkenthetők, akár nullára is. A mostani tartós recesszióban nem lepne meg minket, ha javaslatunknak ez az eleme kevés támogatóra találna. De aki nyugdíjreformon gondolkodik, az ötven évre spekuláljon, ne ötre.

Forintszorzó és munkanyugdíj

Emlékszünk még, hogy az életpontok és a bonus/malus pontok előjeles összege adja ki a *munkapontok* számát, ami azonban a maluspontok miatt sem válhat negatívvá. Az induló *munkanyugdíjat* pedig úgy kapjuk meg, hogy a munkapontok számát megszorozzuk egy forintszorzóval. Amíg azonban a munkapont egyéneenként más és más, de a nyugdíjban töltött egész idő alatt ugyanaz marad, a forintszorzó mindenkire ugyanakkora, viszont idővel (a forinttal együtt) változik. Ily módon sikerült szétválasztani egymástól a munkanyugdíjak arányait (egyenlőtlenségét), amibe utólag nem lehet belepiskálni, a nyugdíjak általános nominális színvonalától, amit viszont az átlagbérek nominális értékéhez, azaz a gazdaság helyzetéhez lehet igazítani. De közben, amíg a munkanyugdíjtól a nyugdíjig eljutunk, még belép néhány tényező.

Először is kiszámítottuk azt a forintszorzót, ami mellett az 1992ben induló nyugdíjak átlaga az új (korbonust nem tartalmazó) rendszerben is ugyanaz maradna. A szorzó kb. évi 3500 forint/munkapont értékűnek adódott. Egyébként pedig a forintszorzó nagyságát az szabja meg, mekkorára kívánjuk a *helyettesítési rátát* (az új belépők átlagában), illetve a *nyugdíjhányadot* (a régiéknél) belőni. Mindig létezik, és adatok birtokában ki is lesz számítható, a pillanatnyi egyensúlyt létrehozó forintszorzó, ha sok számolást igényel is.

A munkanyugdíjtól a nyugdíjig: támogatás és adó

A munkanyugdíjtól a nyugdíjig vezető úton az első lépés a munkanyugdíjra kirovandó jövedelemadó. Mielőtt az olvasó felháborodna azon, hogy a szociálisan érzéketlen kutatók a "szegény nyugdíjasokat" is jövedelemadóval akarják sanyargatni, hadd emlékeztessenek rá, hogy a jövedelemadót nem a nyugdíjból, hanem a (ha úgy tetszik: fiktív) munkanyugdíjból akarjuk levonni, és hogy a munkanyugdíjat lineárisan (azaz mind a szolgálati időt, mind a keresetet jelenleg sújtó kemény degressziót elhagyva) számítottuk ki.

MARTOS [1994] kimutatta, hogy a névleg adómentes nyugdíjak valójában olyan, adózás utáni jövedelmek, amelyekből az aktívak adókulcsának kétszeresével végezték el a levonást. És így a nyugdíjasok, miközben a társadalom eltartottjainak minősülnek, kétszeres közterhet viselnek,

láthatatlanul. Javaslatunk szerint nyíltan fognak (egyszeres) adót fizetni ugyanúgy, mint minden más polgár, akinek jövedelme van. (N. B.: A nyugdíjat adózás utáni jövedelemként definiáltuk.)

A nyugdíjak adóztatásával szemben még a növekvő adminisztrációs teherre is hivatkoznak: vajon minden nyugdíjasnak adóbevallást kell majd tennie? Akiknek más jövedelmük is volt, azoknak persze igen, akárcsak most. A többiekét ugyanolyan egyszerűen lehet intézni, mint most a munkáltató útján beadott bevallást, a Nyugdíjfolyósító Igazgatósággal (Nyufig) mint adminisztrátorral. A Nyufig és az APEH közti elszámolás kérdésére még visszatérünk.

1992ben az új nyugdíjazottak járulékalapja (zárókeresete) 2,8as decilis hányadost mutatott, kalkulált munkapontjuk és munkanyugdíjuk 6,9est. Az érvényes *marginális* jövedelemadókulcsok a 3. táblázat szerint alakultak:

3. táblázat

Adókulcsok

Évi jövedelem (ezer forint)	Marginális adókulcs (százalék)
100 alatt	0
100-200	25
200-500	35
500 felett	40

Ha nem teszünk mást, mint hogy ezt az adótáblázatot alkalmazzuk az 1992. évi kalkulált munkanyugdíjakra, akkor a kilencedik decilis 240 ezer forint évi munkanyugdíjából adózás után kb. 200 ezer forint nyugdíj marad. Az első decilis kb. 35 ezer forintnyi munkanyugdíja a 0 százalékos sávba kerül, azaz változatlan marad. Végeredményben a munkanyugdíj egyenlőtlensége 6,9ről 5,7re csökkenne. Ez még mindig elfogadhatatlanul távol van a keresetek, 2,8as egyenlőtlenségétől, aminek inkább alá, mint fölé kellene lőni. A fennmaradt, de az absztrakt tárgyalásmód miatt nehezen érzékelhető abszurditást jobban érzékelteti az első decilis 35 ezer forintnyi sanyarú munkanyugdíja. A megoldás útja: a munkanyugdíjon felül, annak nagyságától függő, támogatást kell fizetni az alacsony munkanyugdíjra jogosultaknak. Ennek érdekében:

- ugyanannak a hatóságnak, amelyik az adókulcsokat és a hozzájuk fűződő jövedelemhatárokat megállapítja és időnként módosítja (ez jelenleg a parlament), meg kell határoznia azt a jövedelemhatárt is, amelyen alul támogatás járul a munkanyugdíjhoz. Ez lesz a 0 százalékos adókulcs sávjának alsó határa, ami lehet egyenlő a felsővel, de jobb, ha kisebb nála;

- ugyanakkor meg kell határoznia a támogatás marginális kulcsát. Az (esetleg csak fiktív) nulla munkanyugdíjhoz tartozó maximális támogatás egyenlő a minimális nyugdíjjal. A támogatás összegét a következő formulával számítjuk ki:

támogatás = (a 0 százalék alsó határa - munkanyugdíj) × kulcs.

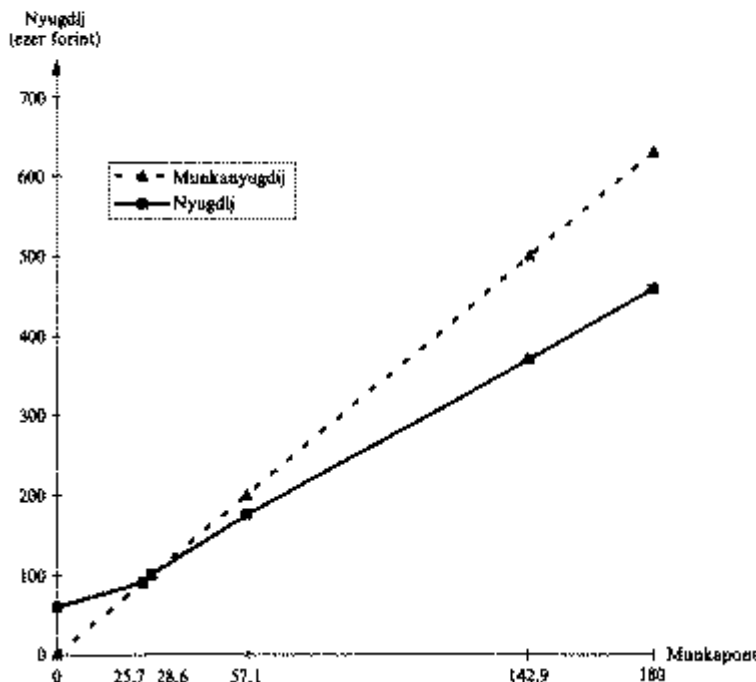
A munkanyugdíjból az adót levonva vagy a támogatást hozzáadva jön ki a nyugdíj. (Elképzelhető többsávos marginális támogatási kulcs is. Eddig számításaink szerint nincs rá szükség.)

Az előző számtanpéldát folytatva: a 0 százalékos zóna alsó határa legyen 90 ezer forint, (emlékezzünk: a felső határ 100 ezer forint!), a támogatás kulcsa pedig legyen 67 százalék. A nulla munkaponthoz tartozó minimális nyugdíj és maximális támogatás: $90 \times 0,67 \approx 60$ ezer forint. A támogatott zónában a nyugdíj felmegy 90 ezer forintig, (ennyit kapnak a 26 munkaponttal rendelkezők), majd 100 ezer forintig a nyugdíj egyenlő a munkanyugdíjjal. Efőltt a munkanyugdíjat már adó terheli. Számításaink szerint az 1992es új nyugdíjasoknak mintegy 35-40 százaléka lenne támogatott, 10 százaléku nullakulcsos és 50-55 százaléku adófizető. Az első decilis 35 ezer forint munkanyugdíjához $(90 - 35) \times 0,67 \approx 37$ ezer forint támogatás járul, nyugdíja tehát 72 ezer forint.

Végül is az adózás és támogatás révén elértük, hogy a nyugdíjak egyenlőtlensége $200:72 = 2,78$ -ra süllyedt, szorosan megközelítve a zárókeresetek 2,8-as egyenlőtlenségét.

7. ábra

Munkapont-nyugdíj-függvény

A 7. ábra mutatja a munkanyugdíjat (egyenes) és a nyugdíjat (törtvonal) a munkapontok függvényében a számpélda adatainak megfelelően. A függvénynek a későbbiek miatt lényeges tulajdonsága, hogy egész értelmezési tartományában szigorúan monoton növekszik, és így invertálható. Mind a munkapont - nyugdíj függvénynek, mind a nyugdíj - munkapont (inverz) függvénynek a részletes formulái és a számpéldának megfelelő paraméterei a *Függelékben* találhatóak. Az inverzfüggvény diagrammját a 45°-os egyenesre való tükrözéssel kaphatjuk meg.

A paraméterek megfelelő kalibrálásával legalább az induláskor elérhető, hogy az új nyugdíjak összege közel egyenlő legyen a munkanyugdíjakéval, azaz a Nyugdíjfolyósító a levont adóelőlegekből fedezheti a - végső elszámoláskor az állami költségvetést terhelő - támogatások összegét. Látszólag a társadalombiztosítás számára hiányzik a fedezet a magas nyugdíjak "bruttósítására", valójában ezt az alacsony nyugdíjak támogatásrészének államosítása kompenzálja. Később persze keletkezhet (manipulálható) egyenleg valamelyik fél javára, de annyi pouvoirja a törvényhozóknak mindig marad, hogy a "pénz az ablakban" állapotot közelítőleg fenn tudják tartani.

Mindaddig említetlenül hagytuk a nyugdíjasok betegségbiztosításának, a biztosítási díj forrásának a kérdését. Noha e kérdés ilyen vagy olyan értelmű eldöntése a rendszerparaméterek nominális nagyságát megváltoztatja, bővebb, érdemi tárgyalását itt mellőzhetjük.

A régi nyugdíjak átvezetése az új rendszerbe

A régi nyugdíjakat úgy illesztjük bele az új rendszerbe, hogy az X napi tényleges nyugdíjakat változatlanul hagyjuk (vagy, ha elég gazdagok vagyunk, a hangulat javítása érdekében egyenletesen megemeljük). Ezután minden biztosítottot nézve kiszámítjuk, hogy az új rendszerben a megállapított paraméterek szerint mekkora lenne az a munkapontszám (*implicit munkapont*), ami éppen a tényleges nyugdíját generálná.⁴ Ezt a számot közlik vele, és e naptól kezdve ugyanúgy számítanak és közölnék

nyugdíjának minden egyes alkotóelemét (munkanyugdíj, támogatás, adóelőleg, mindezek kiszámítási módja és paramétere), mint az újonnan belépőkét. Ettől a pillanattól kezdve eltűnik minden különbség a régebbi és újabb nyugdíjak kezelése között: nem kell évtizedekig, az előző kihalásáig két rendszerben gondolkodni. (A különbség a nyugdíjak színvonala között persze nem tűnik el; az nem ingyenebéd, mint emez.) A nagy nyitottság persze feszültséget is gerjeszt. A régi nyugdíjasok eddig is érezték a saját bőrükön, hogy méltánytalanság érte őket. Az új adatok birtokában e méltánytalanság mértékét is meg tudják majd becsülni.

Átmeneti évek, valorizáció, módosítástechnika

A régi és az új rendszer közé csakis azért kell néhány átmeneti évet iktatni, hogy az ekkor átlépőket ne érhesse sérelem szerzett jogaikban. Opciót kell hagyni számukra, hogy választhassák a régi szabályokat. Ez különös figyelmet érdemel a korhatárügy amúgy is kényes kezelésében. Kézenfekvő, hogy ennek a párhuzamosságnak - ami egyébként csak a kezdő nyugdíj megállapítását és a nyugdíjra való jogosultságot érintheti - néhány év alatt el kell sorvadnia.

Nincs sok mondanivalónk a rendszeres évi valorizációról sem, ami most csak a forintszoróra vonatkozik. Szerintünk az *átlagkereset követésének elvét* fenn kell tartani. Legfeljebb a visszamenőleges érvényesítés módszerén kellene javítani, főképpen pedig automatikussá tenni a kiigazítást. Képtelenség, hogy ez az adminisztratív ügy évente kétszer politikai viták témájává váljék.

Más dolog az adóval összefüggő paraméterek módosítása. Az adókulcsok és ugyanígy a támogatás kulcsa nyilván csak törvénnyel változtathatók, de a hozzájuk tartozó jövedelemhatárookra automatikus valorizálási szabályokat kellene alkalmazni. Mindezzel persze már túlléptük egy nyugdíjreform javaslat kereteit.

Javaslatunkban nem foglalkoztunk sem a nyugdíjasok eltartottjainak pótlékaival, sem a hátramaradtak nyugdíjaival, nyilvánvaló, hogy be kell illeszteni ezeket a járandóságokat is a pontrendszerbe. Hogy ezenkívül változtatni kelle jelenlegi kulcsaikon is, eldönthető később, az alapvető kérdések után. Bonyolultabb a rokkantak ügye. Korhatár alatt nem a nyugdíj, hanem az egészségbiztosítás keretébe tartoznak. De átlépésük a nyugdíjbiztosításba bizonyára felvet néhány olyan kérdést, amire még nincsen kész válaszunk.

A kétpillérû és a másfél pillérû rendszer

A kétpillérû rendszernek, tehát az alapnyugdíjnak, a bevezetése ugyanazokat a célokat és elveket szolgálja, amiket a fejezet elején kitűztünk, de rajtuk kívül még egyet. Az alapnyugdíj az öregkorúak ellátásának eszköze is, tekintet nélkül arra, hogy valaki szerzette jogosultságot munkanyugdíjra vagy nem. Igen demokratikus intézmény: bankár és sintér, maffiavezér és rendőr, elmeorvos és ápoltnya ugyanannyi pénzt kap az államtól, amelynek területén él, csak elég öreg legyen. Így az alapnyugdíj formálisan külön rendszert képez mind a finanszírozás, mind a jogosultsági szabályok szempontjából. Mindemellett a két pillér sok szempontból úgy tekintendő, mint egyetlen rendszer két komponense, bizonyos társadalmi funkciókat együtt látnak el, emiatt a társadalom is együttes hatásuk alapján ítél majd róluk. Az alapnyugdíjnak és a munkanyugdíjnak a nagysága nem dönthető el egymástól függetlenül, nemcsak a makroökonómiai értelemben vitathatatlan közös kalap (GDP) miatt nem, hanem azért sem, mert a szociális elfogadhatóság követelményét együttesen kell kielégíteniük. Ami a várható társadalmi fogadtatást illeti, a gazdagoknak közpénzből való támogatása sokakban szül majd ellenszenvet. Bár kormányzati oldalon az állampolgári jogosultság helyére mostanság a szegénygondozás lép, a nyugdíjreformra ez mintha nem vonatkoznék. Az ellentmondás nyugtalanító.

Az alapnyugdíj bevezetésének előnyei a szociálpolitikában jelentkeznek. Jelenleg a szociálpolitikai ráfordításoknak egy jelentős hányada a nehéz sorsú öregek vagy öregeket ellátó családok támogatására szolgál. A jogosultság elbírálása bizonytalan, adminisztrálása és szervezése nehézkes. Az önkormányzatok örülnének, ha e tehernek legalább egy kis részétől megszabadítaná őket az alapnyugdíj. (Még ha pénzről le is kellene mondaniok.) Másfajta előnyös hatást a munkanyugdíjak

rendszere élvezne, lényegesen egyszerűbbé válna, mint ezt mindjárt látni fogjuk. Végül pedig a kétpillérű rendszer mellett szól, hogy több nyugateurópai ún. jóléti államban sikerrel alkalmazzák ezt a megoldást. Hazai (parlamentari) kedvező fogadtatását 1991ben az utóbbi szempontnak tudom be. Feladatomban azonban mégsem azt tekintem, hogy erkölcsipolitikai véleményt formáljak a kétpillérű rendszer mellett vagy ellen, hanem hogy megfontoljam, miképpen valósítható meg, melyek a hátrányos következményei, és ezek milyen mértékig háríthatók el.

Ha a kétpillérű rendszernek tényleg csak az lenne a célja, hogy a társadalombiztosításból kimaradt mostoha sorsú öregeken segítsen (és nem méz azon a madzagon, amelynek mentén a társadalombiztosítás privatizálásáig csalogatnak), nos ezt az előbbi célt az egypillérű rendszer csekély átalakításával is el lehet érni. Így jön létre a másfél pillérű rendszer. Nem kell mást tenni, mint a nulla munkapontnak megfelelő támogatást (a számpéldában 60 ezer forint) kiterjeszteni mindazokra, akik munkanyugdíjra nem szereztek jogosultságot, de betöltöttek egy előírt magasabb korhatárt, például 64 évet. Egyebekben az egypillérű rendszerben mindent változatlanul lehet hagyni, kivéve a 2. táblázatban szereplő szolgálati időre vonatkozó követelményeket. Helyette új táblázatot kell készíteni, ennek indoklására és részleteire nem térünk ki.

Alapnyugdij formulák, korhatárdilemma

Ha, mint feltételezzük, az alapnyugdiját is egy pontrendszer keretében akarjuk működtetni, akkor célszerű a mértékét ugyancsak pontban (*alappont*) meghatározni. Ezzel elintézzük, hogy ez a komponens az időben együtt mozogjon a munkanyugdijjal, a mindenkori forintszorzők azonosak legyenek. Az alappontok száma és a forintszorző induló értéke tehát szorosán függnek a munkanyugdij szerkezetétől; első dolgunk ezért az lesz, hogy megnézzük, miben különböznek a kétpillérű rendszer munkanyugdijkomponense az egypillérűétől. Mindenekelőtt azonban lássuk a két releváns formulát:

$$\begin{aligned} \text{alapnyugdij} &= \text{alappont} \times \text{forintszorző}, \\ \text{nyugdij} &= \text{alapnyugdij} + \text{munkanyugdij}. \end{aligned}$$

A korábbi nyugdíjformulával összevetve kitűnik, hogy az alapnyugdij a kiesett támogatás és adó helyére lépett, mármint azok esetében, akik mindkettőre jogosultak.

A munkanyugdij tekintetében a következő változásokat javasoljuk:

- el kell hagyni a minimális szolgálati időre vonatkozó követelményt. Ez ugyanis csak azért volt szükséges, hogy a támogatásra való igényjogosultságot korlátozza. Tehát a kétpillérű rendszerben mindenki, aki valaha biztosított volt, és életkora szerint jogosulttá válik, megkapja a munkapontjai száma szerint járó munkanyugdiját, ami lehet icipici vagy a kormalus miatt akár nulla is;

- a korbonus/malus továbbra is opcionális eleme marad a munkanyugdijnak. A korrekt változat most is erősen torzító hatású, de még a közbülső változat malus része is megkérdőjelezendő, mint látni fogjuk;

- a forintszorző értéke lényegesen csökken, hiszen az alappontok száma tulajdonképpen hozzáadódik a munkapontokéhoz.

Itt megállunk egy számszerű kitérőre, folytatjuk az egypillérű számtanpéldát. Legyen az alappontok száma például 26. Mivel a munkapontok átlagos száma 35, a forintszorzőt 35:61 arányban kell lecsökkenteni ahhoz, hogy az átlagnyugdij változatlan maradjon. (Az átlagot csak a munkanyugdijban részesülőkre, de rájuk mindre számítva értelmezzük.) Így a forintszorző 3500 forintról 2000 forintra változik, az alapnyugdij értéke $26 \times 2000 = 52$ ezer forint, ami összevethető az egypillérű rendszer 60 ezer forintnyi minimális nyugdíjával. Az első decilis nyugdíj 72 ezer forint (mint korábban), a kilencedik decilisé $(70 + 26) \times 2000 = 192$ ezer forint (200 ezer forint helyett). A decilis hányados: $192:72 = 2,67$, kisebb lett, de szociálisan így is elfogadható.

Ebből a kis számolásból kitűnt, hogy a kétpillérű rendszerben sokkal egyszerűbben lehet létrehozni az egypillérűhöz hasonló arányú nyugdíjakat, megőrizve a munkanyugdíj linearitását, elhagyva a bonyolult támogatási és adórendszert, csökkentve kb. 40 százalékkal a nyugdíjárulékot. (És növelve, hiszen csodák nincsenek, ennél nagyobb összeggel az adóterhet.) Mindez elég elfogadhatóan hangzik, de van egy bökkenő, amiről eddig hallgattunk.

Eléggé közkeletű vélemény, hogy az alapnyugdíj korhatárának, már csak a költséghatások miatt is, lényegesen magasabbnak kell lennie a munkanyugdíj korhatáránál. De akkor lőttek a rugalmas korhatárnak a munkanyugdíjagnál is. Elképzelhetetlen olyan nyugdíjrendszer bevezetése, ahová 58 éves korban átléphet ugyan az ember, de utána még mondjuk 6 évig a végleges nyugdíjnak csak egy töredékéből, a munkanyugdíjból kell élnie, és várnia arra, hogy majd az alapnyugdíj korhatárának elérésekor megugrik a jövedelme. Ez a rendszer kizárja a más jövedelemmel nem rendelkezőket a nyugdíjba menéstől mindaddig, amíg az alapnyugdíj korhatárát el nem érték.

Lehet, hogy a két korhatár közötti időtartam valamilyen módszerrel áthidalható, én nem találtam olyan megoldást, amelyik ellentmondás nélkül illeszkedett volna be a két pillér valamelyikébe.

Ha a munkanyugdíj a társadalombiztosítási keretben marad, akkor a régi nyugdíjasoknak az új rendszerbe való beillesztése és a forintszorzónak időbeli változtatása ugyanolyan egyszerűen vagy még egyszerűbben megoldható, mint az egypillérű rendszerben, nem is kell újból tárgyalnunk. A régiek közül azoknak, akik még nem érték el az alapnyugdíj korhatárát, esetleg várniuk kell néhány évet a beilleszkedésig, de ez a haladék nem igazán zavaró. A munkanyugdíjrendszer tőkésített magánkezelése esetén természetesen eszik a lehetőség a régi nyugdíjasoknak az új rendszerbe való beillesztésére. Egyáltalán, a tőkésített rendszerben nincs nyugdíjformula, ott a nyugdíj annyi lesz, amennyit az átlépésig az egyéni számlán felhalmozott vagyon megenged. Szerencsés esetben ez lehet sok, szerencsétlen esetben azonban lehet nagyon kevés is.

Következtetések

Emlékeztetünk kell arra, hogy kidolgozott reformjavaslatok hiányában számításaink - a bázis adatokon kívül - általunk önkényesen konkretizált feltevéseken és paramétereken alapulnak. Amit itt bemutatunk, az csak ujjgyakorlat lehet későbbi, alapos és kitartó csapatmunkát kívánó, sokkal részletesebb számításokhoz, "hatásvizsgálatokhoz", amelyek nélkül egy új nyugdíjrendszert bevezetni sötétbe ugrás lenne.

Ennek ellenére fény derült néhány olyan alapvető összefüggésre, amelyek másképpen konkretizált feltevések, más paraméterek mellett is érvényesülni fognak. Ezeket próbáljuk itt röviden összefoglalni.

Az időskorúak aránya a népességben magasabb, mint az időskor súlya az évjáratí életpályán. Ez már most is így van, és a jövő század nagyobbik részében így marad. Ezért a nyugdíjrendszer keresztmetszeti egyensúlyához szükséges *effektív járulékkulcs* magasabb és - hullámzóan, de évtizedeken át mindig - magasabb lesz, mint a *biztosítással korrekt kulcs*, amely az évjáratí nyugdíjpályán biztosítana hosszmetzeti egyensúlyt (zérus hagyatékot). Ezen nem változtathat a korhatár adminisztratív emelése vagy a korcentrum anyagilag ösztönzött, spontán emelkedése, hiszen a hosszabb járulékfizető és rövidebb nyugdíjas életszakasz mindkét kulcsot csökkenti.

Ilyen körülmények között egy *társadalombiztosítási felosztókirovó* nyugdíjrendszer kétféle módon tartható stabil önfinanszírozásban:

1. a ténylegesen alkalmazott járulékkulcs szigorúan követi az effektív kulcsot, vagyis évről évre változik (így működik például a német nyugdíjrendszer). Ennek előnye, hogy "finom hangolást" tesz lehetővé, hátránya viszont, hogy igazságtalanul sújtja vagy kedvezményezi a különböző aktív korú évjáratokat, hiszen adott időben aszerint kell többet vagy kevesebbet fizetniük, hogy hogyan

mozognak a 60-80 évvel korábban keletkezett demográfiai hullámok;

2. egy demográfiai szempontból viszonylag kedvező szakaszban a törvényes kulcsot a szükségesnél magasabb színvonalon rögzítik. Így keresztmetszeti többletek keletkeznek, ebből tartalékot lehet képezni a demográfiai szempontból kritikus időszakokra (ezt teszi az Egyesült Államokban a Social Security rendszer). Az eljárás előnye, hogy a törvényes kulcs hosszú időn át változatlanul tartható, az egymást követő évjáratok terhelése egyenletes. Hátránya viszont, hogy a legalaposabb számítások is tévedhetnek a halandóság jövőbeli alakulását illetően, továbbá, hogy a mindenkori kormányok, szigorú alkotmányos garanciák híján, bizony szemet vehetnek a csábító tartaléokra.

Egy *tőkésített, biztosításilag korrekt* nyugdíjrendszer az első módszerrel nem élhet, de nincs is rá szüksége. Ha a rendszer már beérett, akkor automatikusan a második módszer szerint viselkedik, azzal a különbséggel, hogy nemcsak kevéske áthidaló tartalék, hanem a beérési szakaszban felhalmozott teljes nyugdíjvagyon szívja fel a keresztmetszeti hiányok hatását.

A demográfiai szempontból kritikus szakaszokban a makrogazdasági következményeket tekintve nincs különbség sem a két módszer, sem a kétféle finanszírozási forma között. Az első eljárás szerint a magasabb járulék folyó fogyasztást finanszíroz, tehát csökkenti a megtakarítási lehetőséget; a második módszer - akár társadalombiztosítás, akár magánbiztosítás keretében - korábban befektetett tőkék kivonásával jár és ennek hatása pontosan ugyanaz.

Önámítás tehát abban reménykedni, hogy a nyugdíjrendszer bármilyen átalakítása kiküszöbölheti a 20. századi halandósági és születési történetből következő demográfiai hullámzások nyugdíjbeli hatását a 21. században. Nincsen annyi pillér, sem olyan finanszírozási forma, amely felülírhatná a demográfia törvényeit.

A nyugdíjrendszer azonban nemcsak a demográfiai, hanem a gazdasági változásoktól is függ, azokhoz is alkalmazkodnia kell. A nyugdíjasokat "eltartó" aktív keresők létszáma még néhány évtizeden át nem a demográfiai trendektől, nem is a nyugdíjasok létszámától függ, hanem a *gazdaság munkaerő-felszívó képességétől*. Erre vonatkozóan bármilyen feltevéssel élhetünk; de *adott* feltevés mellett mindig igaz marad, hogy a nyugdíjba vonulók számának csökkentése akár korhatáremeléssel, akár anyagi ösztönzéssel - vagy a fiatalok és középkorúak foglalkoztatási lehetőségeit csökkenti, vagy a szociális támogatásra szoruló időszerű népességet növeli. Felelőtlen tehát minden olyan nyugdíjreformjavaslat, amely elhanyagolja a nyugdíjrendszer, a munkaerőpiac és a szociális ellátó rendszer közötti kölcsönös összefüggéseket.

Ha bekövetkezik a remélt gazdasági helyreállítás és a foglalkoztatás elmozdul jelenlegi, példátlanul alacsony színvonaláról, a további *ciklikus gazdasági ingadozásokkal* akkor is számolni kell. Ezekkel szemben a nyugdíjrendszer csak akkor lehet ellenálló, ha olyan automatizmusokat tartalmaz, amelyek a mindenkori *arányokat* - és nem az abszolút színvonalakat - tartják stabilan.

A magyar nyugdíjrendszerben az átlagos nyugdíjszínvonal évtizedeken keresztül fokozatosan süllyedt a reálbérekhez képest. A svéd nyugdíjrendszer ellenkezőleg, azért került mára komoly bajba, mert árkövető indexálással fenntartotta a nyugdíjak reálértékét egy hosszú recessziós időszakban is, amikor a reálbérek csökkentek. Mindkét torzulás lényeges változást okoz a generációk közötti jövedelmi arányokban, holott a nyugdíjrendszer pénzügyi és társadalmi stabilitását csak úgy lehet fenntartani, ha recesszióban a generációk együtt sírnak, fellendülésben együtt nevetnek mégpedig állandó törvénykezési huzavonák, érdekegyeztető alkudozások nélkül.

Ebben a cikkben a mindenkori bruttó átlagbért használtuk *numéraireként*, általános számoló egységként. Ez nem pusztán technika, nem a szokásos trükkök közé tartozik, amelyekkel a modellező megkönnyíti a saját dolgát. Igaz, ezzel megtakarítottuk, hogy lehetetlen feltevésekre kényszerüljünk a GDP vagy más makrogazdasági mutatók jövőbeli alakulásáról. Csakhogy ugyanezt el kell kerülni a *valóságos, jövőbeli nyugdíjrendszer* megtervezésekor is, hiszen annak stabilitását nem szabad kiszolgáltatni bizonytalan prognosztikai mutatóknak. A nyugdíjrendszer minden lényeges elemét

- a járulékfizetéssel szerzett jogosultság mértékét, az induló nyugdíjakat, a már megállapított nyugdíjak karbantartását - *relatív* módon kell meghatározni, a mindenkori átlagbérhez kapcsolva.

Társadalombiztosítási keretben ebből a szempontból nincs különbség az egypillérű és a kétpillérű rendszer között. Mindkét esetben elvégezhető a relatív kalkuláció, megőrizhetők - szükség vagy lehetőség esetén időnként, de lehetőleg ritkán -, korrigálhatók a generációk közötti jövedelmi arányok.

Nem lehet lényeges különbséget tenni a kétféle rendszer között aszerint sem, hogy melyik elégítené ki jobban a társadalmi elfogadhatóság követelményét. Amennyire a harmadik rész kalkulációi reális arányokat tükröztek, az derült ki, hogy az egyéni nyugdíjak kívánatos egyenlőtlenességét elérhetjük az egypillérű rendszerben, a más jövedelmekre is érvényes adókulcsoknak és egyetlen, mérsékelt nagyságú támogatási kulcsnak az alkalmazásával. Ugyanilyen arányokat lehet elérni a kétpillérű rendszerben is, éspedig úgy, hogy az alapnyugdíj nagysága közel akkora, mint az egypillérűben a minimális nyugdíj. Eközben a kiindulásul szolgáló, biztosításlag korrekt munkanyugdíjak linearitása mindkét esetben biztosítható volt.

Magánkezelésben tőkésített munkanyugdíj esetén azonban a relatív kalkuláció technikailag lehetetlen, a generációk közötti jövedelmi arányok fenntartása nem is cél. Az egyéni életjáradék abszolút színvonala a kereső pálya során fizetett járuléktól és a befektetés hozamától függ. Mindezek a nyugdíjaskorban már a messze múltban gyökerező tényezők, a nyugdíjak színvonala nem hangolható össze az aktív korosztályok aktuális jövedelmi színvonalával. Ez vonzónak tűnhet magabiztos fiatalok számára, akik tudni vélik, hogy ők így fognak jobban járni. Társadalmi szempontból azonban éppúgy nem kívánatos egy vagyonos nyugdíjas osztály a recesszióban elnyomorodó fiatalok mellett, mint egy pauperizálódott idős tömeg a fellendülésben gazdagodó társadalom perifériáján.

Végül, a nyugdíjreform társadalmi elfogadottságának fontos tényezője a múlt és a jövő összekapcsolhatósága. Bizonyítottuk, hogy *társadalombiztosítási keretben* a régi és az új nyugdíjasok azonnal az egységes rendszerbe integrálhatók, akár egypillérű, akár kétpillérű esetben. Ez ugyan nem javít a régiek relatív helyzetén, sem az új nyugdíjasokkal, sem az aktív korosztályokkal szemben, de legalább megakadályozza e relatív helyzet további romlását. Így nem lehet a régi és az új nyugdíjasokat különkülön szorongatni, a nyugdíjasok különböző csoportjait egymás ellen fordítani.

Ezzel szemben a kötelező munkanyugdíj *tőkésítését* szorgalmazó javaslatok általában nem törődnek azokkal, akik a reform életbe lépésekor már nyugdíjban vannak vagy rövidesen nyugdíjba lépnek. Majd csak lesz velük valami, ahogyan eddig is volt. Ez a felfogás azt vetíti előre, hogy évtizedeken át párhuzamosan fut majd két rendszer. Közülük az egyik éppen kifejlődik, és így különös figyelmet érdemel, a másik kihalóban van, nem kell vele törődni.

Pontosabban, annyiban kell vele törődni, amennyiben államháztartási terhet jelent, tehát a költségek csökkenése gyorsítandó. Bizonyítottuk, hogy ha ilyen méltánytalan gyorsítás nem történik, akkor az ebből származó államadósság meghaladja a tőkésített rendszerben felhalmozódó vagyont; a tőkepiac nem nyer, az állami költségvetés pedig veszít. Ha viszont a gyorsítást könyörtelen eszközökkel végrehajtják, akkor a mai nyugdíjas és nyugdíjhoz közelálló generációkkal fizettetik meg az új tőkeképződés árát, holott ők egyszer már bőségesen hozzájárultak egy hosszú növekedési periódus forrásaihoz.

Összefoglalva: kétpillérű rendszer esetén a *kötelező* munkanyugdíj tőkésítése és magánkezelésbe adása nem javasolható. Vélt pozitív, gazdaságélénkítő hatását latinamerikai példák idézgetése nem bizonyítja, ugyanakkor egyéni, társadalmi és államháztartási következményei egyértelműen negatívnak látszanak. Ezzel természetesen nem az *önkéntes*, kiegészítő magánmegtakarítás ellen szólunk - ez kívánatos és támogatandó, bár nem az adófizetők pénzén és a társadalombiztosítás rovására.

Társadalombiztosítási keretben a kétpillérű rendszer mellett szól viszonylagos egyszerűsége, jobb áttekinthetősége. Ellene szól viszont, hogy az alapnyugdíj általános elérhetősége valószínűleg

tompítaná az érdekeltséget az úgynevezett öngondoskodásban, a munkanyugdíjra való jogosultság megszerzésében. Ennél is fontosabb problémának látjuk azonban a korhatárdilemmát, nevezetesen azt, hogy a munkanyugdíj igénybevételére önként választható életkor és az alapnyugdíj korhatára közötti életszakaszban a munkanyugdíjból nem lehet megélni. Ha a korhatárdilemma megoldására nem születik elfogadható javaslat, akkor az egységes társadalombiztosítási rendszer megőrzésének szándéka, párosulva a munkanyugdíjak adóztatásának, illetve támogatásának pozitív erkölcsi hatásával, az egypillérű rendszer javára billenti a mérleget.

Függelék

(Az egyéni nyugdíjak pontrendszere című részhez)

Jelölések:

- i : sávindex,
- x : munkapontok száma,
- y : nyugdíj évi összege
- φ : forintszorzó (3500 forint/év)
- m_i : az i -edik munkapontsáv alsó határa,
- p_i : az i -edik nyugdíjsáv alsó határa,
- c_i : az i -edik szakasz iránytangense ($\gamma_i = c_i^{-1}$)
- b_i : az i -edik szakasz tengelymetszete ($\beta_i = b_i \times \gamma_i$).

A munkapont–nyugdíj-függvény:

$$y = c_i \varphi x + b_i \quad \text{ha} \quad m_i \leq x \leq m_{i+1}, \quad i = 1, 2, 3, 4, 5.$$

Sávindex i	Munkapontsáv	c_i	b_i	Nyugdíjsáv (ezer forint)
1	0 – 25,7	0,33	60	60–90
2	25,7– 28,5	1,00	0	90–100
3	28,5– 57,1	0,75	25	100–175
4	57,1–142,9	0,65	45	175–370
5	142,9–	0,60	70	370–

A nyugdíj–munkapont (inverz) függvény

$$x = \varphi^{-1} (y - \beta_i), \quad \text{ha} \quad p_i \leq y \leq p_{i+1}, \quad i = 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6.$$

Sávindex i	Nyugdíj-sáv (ezer forint)	γ_i	β_i	Imputált munkapontsáv
0	0– 60	0,00	0	0
1	60– 90	3,00	180	0–25,7
2	90–100	1,00	0	25,7–28,5
3	100–175	1,33	33	28,5–57,1
4	175–370	1,54	69	57,1–142,9
5	370–	1,67	117	142,9–

A munkapont–nyugdíj-függvény kritikus értékei (ezer forint/év)

Munkapontok száma	Egy (másfél) pillérű rendszer		Kétpillérű rendszer	
	munkanyugdíj	nyugdíj	munkanyugdíj	nyugdíj
Nincs (b-jogosultság)	∅	0(60)	0	52
0	0	60	0	52
10 (1. decilis)	35	72	20	72
26	90	90	51	103
29	100	100	57	109
35 (átlag)	122	117	70	122
57	200	175	114	166
70 (9. decilis)	245	200	140	192
143	500	370	286	338
180	630	458	360	412

Hivatkozások

ANTAL KÁLMÁNNÉ-RÉTI JÁNOS-TOLDI MIKLÓS [1994]: A nyugdíjak értékvesztésének mérése és ellentételezése nyugdíjvalorizációs számítások alapján. ONYF-tanulmány, július.

ATKINSON, A. B.-MICKLEWRIGHT, J. [1992]: Economic Transformation in Eastern Europe and the Distribution of Income. Cambridge University Press.

- AUGUSZTINOVICS MÁRIA [1993]: Egy értelmes nyugdíjrendszer. *Közgazdasági Szemle*, 5. sz.
- BERÉNYI SÁNDORNÉ- BORLÓI RUDOLF-RÉTI JÁNOS [1990]: A nyugdíjak értékvesztése és a nyugdíjarányok alakulása. *Munkaügyi Szemle*, szeptember.
- BOD PÉTER [1992]: Mennyibe kerül egy társadalombiztosítási nyugdíjrendszer működtetése. *Közgazdasági Szemle*, 2-3. sz.
- CORTAZAR, R. [1995]: The New Chilean Pension System - Lessons after 15 Years. Paper Presented at the U. N. Seminar on Social Security Policy, Lisbon, április.
- FALKINGHAM J. AND JOHNSON, P. [1993]: A Unified Funded Pension Scheme (UFPS) for Britain. Discussion Paper WSP/90, április. The Welfare State Programme Suntory-Toyota International Center for Economics and Related Disciplines, London School of Economics.
- ICEG [1995]: Nyugdíjrendszer és nyugdíjreform. Tanulmány gyűjtemény az International Center for Economic Growth (Panama, San Francisco) megbízásából. Szerzők: *Antal Kálmánné, Augusztinovics Mária, Bod Péter, Martos Béla, Réti János, Rézmovits Ádám, Toldi Miklós, Tusnády Gábor*. MTA Világgazdasági Kutató Intézet, sokszorosítottvány.
- KAKWANI, N. C. [1980]: Income Inequality and Poverty. World Bank - Oxford University Press.
- MARTOS BÉLA [1994]: A nyugdíjak egyenlőtlensége és dekompozíciója. *Közgazdasági Szemle*, 1. sz.
- PAPKE, L. - PETERSEN, M. - POTERBA, J. [1994]: Did 401 (k) Plans Replace Other Employer-Provided Pensions? No. 4501 Working Paper Series, National Bureau of Economic Research, Cambridge, Massachusetts.
- RÁCZ ALBERT [1991]: Nyugdíjbiztosítás Németországban. Országos Társadalombiztosítási Főigazgatóság. Kézirat.
- RÉTI JÁNOS [1995]: A nyugdíjreform néhány kiemelt kérdése. *Közgazdasági Szemle*, 10. sz.
- ROSENMAN, L. [1993]: Superannuation and The Restructuring of Women's Work, Wages and Retirement. Paper presented at RIPAA Conference' Women and Economic Policies', Melbourne, október.
- SCHEIBER, S. - SHOVEN, J. [1994]: The Consequences of Population Aging on Private Pension Fund Saving and Asset Markets. No. 4665, Working Paper Series, National Bureau of Economic Research, Cambridge, Massachusetts.
- VILÁGBANK [1994]: Averting the Old Age Crisis. Oxford University Press, Oxford, New York, Published for the World Bank.
- WAYNE, L. [1994]: Shift in Pension Responsibilities Prompts Concern About Saving. *The New York Times*, augusztus 19.

* A cikk első és negyedik része a szerzők közös munkája, a második részt Augusztinovics Mária, a harmadik részt Martos Béla írta. A cikk alapjául szolgáló kutatásokat az Országos Tudományos Kutatási Alap (TO 18196 és T006921 sz.) támogatta. A részletes számítási anyagot sokszorosított formában a más szerzőkkel együtt készített, bővebb tanulmánygyűjtemény (ICEG [1995]) tartalmazza.

¹ Ez a vélelem vezérelte például a sokat reklámozott chilei nyugdíjreformot (CORTAZÁR [1995]), az Egyesült Államokban a közgazdászok által sokáig dédelgetett 401/K nyugdíjtakarékossági számlák bevezetését (PAPKE ÉS SZERZŐTÁRSAI [1994]), Ausztráliában a kötelező magánmegtakarítás (superannuity) elrendelését (ROSENMAN [1993]).

² Ez az aggodalom már megjelent az amerikai 401/K számlákkal kapcsolatos irodalomban is. (SHEIBER-SHOVEN [1994], WAYNE [1994]).

³ Ez a jövedelemegyenlőtlenségi mutatószám eleget tesz *Dalton* posztulátumának: azonos (pozitív) összegek hozzáadása a jövedelmekhez, csökkenti az egyenlőtlenséget.

⁴ Ehhez használjuk fel a munkapontnyugdíjfüggvénynek fentebb tárgyalt inverzét. Az inverz nincs értelmezve a maximális támogatásnál kisebb nyugdíjakra. Ezekhez (negatív helyett) 0 munkapontot rendelhetünk. Az 1992-es adatok szerint ez a nyugdíjban lévők 3 ezrelékének havi 1000 forint emelést szült volna, kevesebb, mint évi 5 millió forint költséghatással.